

दिल्लीतील विश्वग्रंथजत्रा

नवी दिल्ली येथे दिनांक २८ जानेवारी ते ४ फेब्रुवारी २००२ या दरम्यान विश्वग्रंथजत्रेची नित्याप्रमाणे धमाल होती. ग्रंथव्यवहाराचे विराट दर्शन घडविणारी ही ग्रंथजत्रा म्हणजे साहित्य रसिकांसाठी एक पर्वणी असते. भारतातले नामवंत प्रकाशक आपली नवी-जुनी पुस्तके येथे प्रदर्शित करतात. त्यात केवळ इंग्रजीच नव्हे, तर प्रादेशिक भाषांचीही पुस्तके असतात आणि त्यावरून प्रादेशिक भाषांमधील साहित्याचीही थोडीफार कल्पना येते. त्या पुस्तकांचा मुद्रणदर्जा, मुखपृष्ठे, किंमती, बांधणी व आशयाची विविधता यावरूनही अनेक अंदाज बांधता येतात. मराठी पुस्तकांचे मुद्रण व एकूणच निर्मिती ही इतर बहुसंख्य प्रादेशिक पुस्तकांपेक्षा उजवी उरते; हेही या वेळी पुस्तकांच्या स्टॉल्सना भेट दिल्यावर विशेषत्वाने जाणवले. दुर्दैवाने, आपल्या मराठी पुस्तकांचे तेथे पुरेसे प्रतिनिधिक दर्शन होत नाही. फार थोडे मराठी प्रकाशक दिल्लीच्या या जागतिक पुस्तक मेळ्यामध्ये सहभागी होतात. तेथे स्टॉल लावणे हे अर्थात खर्चिक असते आणि दिल्लीत त्यामानाने मराठी पुस्तके खपत नाहीत. त्यामुळे तेथे स्टॉल लावणे म्हणजे आपल्या अस्मितेचा व हौसेचा भागच जास्त असतो. तसे या ग्रंथजत्रेला नित्यनियमाने जाणारे मराठी प्रकाशक फार कमी आहेत. ग्रंथप्रकाशनाचे जागतिक वैभव बघायची मोठीच संधी ते वाया घालवतात असे वाटते.

या ग्रंथजत्रेत परदेशांतीलही प्रमुख प्रकाशन संस्था आवर्जून सहभागी होत असतात आणि आपल्या कोऱ्याकरकरीत पुस्तकांचे आकर्षक डिसप्ले करीत असतात. ग्रंथव्यवहार म्हणजे नॉलेज इंडस्ट्री. या नॉलेज इंडस्ट्रीचा मुख्य मंत्र आहे तो म्हणजे नव्या ज्ञानाचा शोध आणि त्या ज्ञानाची नवी मांडणी, नवे वर्गीकरण, नवे पॅकेज.

ज्ञानकोश ही एक विशिष्ट संकल्पना. हा ज्ञानकोश वाचकांच्या गरजांप्रमाणे वेगवेगळ्या रूपात प्रकाशनसंस्था निर्माण करू शकतात आणि मोठीच उलाढाल व कमाई करू शकतात. मुलांसाठी ज्ञानकोश, विशिष्ट विषयाचा ज्ञानकोश, विज्ञानाचा ज्ञानकोश, इतिहासाचा ज्ञानकोश, भौगोलिक ज्ञानकोश, आरोग्य ज्ञानकोश, वाङ्मयीन ज्ञानकोश. शेकडो विषय, शेकडो ज्ञानकोश. त्यातही वयानुसार गट पडू शकतात. शाळकरी मुलांसाठी ज्ञानकोश. मोठा जाड टाईप. भरपूर चित्रे. कुमारांसाठी ज्ञानकोश. मोठ्यांसाठी ज्ञानकोश. अनेक प्रकार पडू शकतात. विशिष्ट वाचक समोर ठेवून त्याच्या गरजा भागवू शकेल अशा प्रकारे ज्ञानकोशाची मांडणी करण्यात येते. आपल्याकडे असे वयानुरूप ज्ञानकोश करण्याची कल्पना अजून रुजलेली नाही. भारतीय संस्कृतिकोश हा पं. महादेवशास्त्री जोशी यांनी सिद्ध केला. त्यानंतर त्यांना मुलांसाठी स्वतंत्र संस्कृतिकोश काढला. परंतु अशी उदाहरणे अपवादात्मकच!

खरे तर विश्वकोश मंडळानेही कुमार वर्गासाठी छोट्याखानी विश्वकोश काढायला हरकत नव्हती. परंतु चाळीस वर्षात ते मंडळ मुख्य विश्वकोशाचे काम करता करताच एवढे थकलेभाकले की, नवे काही करण्याची उमेदच त्यात उरलेली नाही. तशी अपेक्षा करणेही व्यर्थच! असो.

ज्ञानकोशाचे उदाहरण येथे घेतले ते या एका प्रकारातही शेकडो-हजारो पुस्तके कशी निघू शकतात हे सूचित करण्यासाठी. असे खरे तर सर्वच विषयांबाबत संभवते.

शब्दकोशही वय, शिक्षण, व्यवसाय यांच्या अनुरोधाने वेगवेगळे निघू शकतात. निघत आहेतही!

हे सगळे बघायला विश्वग्रंथजत्रेतच जायला हवे असे नाही. परंतु तेथे अशा कोशांचे इतके नमुने बघायला मिळतात की, आपली कल्पनाशक्ती थिटी पडते. प्रत्येक वाङ्मयप्रकारात असे खूप काही नवे, वेगळे व आकर्षक तेथे नटूनथटून समोर येते आणि आपल्याला थक्क करून जाते. ग्रंथव्यवहाराचे हे व्यापक विश्वरूप बघून आपण या क्षेत्रात अजून फार मागे आहोत हेही लक्षात येते. त्यामुळे क्वचित मनावर खिन्नतेचे सावटही पडते. खंतही वाटते.

मराठी ही भाषा जगातील पहिल्या दहा क्रमांकात येते; परंतु तिच्यातील ग्रंथव्यवहार हा त्यामानाने अगदीच अल्प व नगण्य आहे याचीही जाणीव येथे तीव्रतेने होते.

आपला वाचकवर्ग हा केवळ मराठीपुरता व महाराष्ट्रापुरता मर्यादित नाही, तर अनुवादाद्वारे आपण सर्व भारतीय भाषिकांना व वेगवेगळ्या देशांतील रसिकांना आपल्या वाचकवर्गात सामील करून घेऊ शकतो अशा भावनेने आपल्या लेखनाला मराठी लेखक प्रकाशकांनी व्यापक अधिष्ठान देऊन मोठा आवाका दाखवला पाहिजे. इंग्रजीतील कादंबऱ्या आपल्या भाषांमध्ये उत्तम खपतात; मग आपल्याकडच्या गाजलेल्या कादंबऱ्या इंग्रजीत व अन्य भाषांत का खपू नयेत? असा विचारही ही ग्रंथजत्रा बघताना सारखा मनात येतो.

ग्रंथविश्व हे खरे तर एखाद्या भाषेपुरते वा प्रदेशापुरते मर्यादित नाही; ते अखिल मानवजातीचे आहे. ज्ञान हे कुठल्याही एका व्यक्तीचे, भाषेचे, देशाचे राहू शकत नाही; ते सर्व जगाचे असते आणि सर्व जगातील लोकांना त्याचा उपयोग होत असतो. शून्याचा शोध भारतीयांनी लावला; आज जगभरचे लोक त्याचा वापर करीत आहेत. त्याविना गणित शक्यच झाले नसते. एडिसनने विजेच्या दिव्याचा शोध लावला. हा शोध जगातल्या सगळ्या लहान-मोठ्या देशात पोचला. घोघर बटन दाबल्याबरोबर आज लख्ख प्रकाश होतो. अंधारयुगातून माणूस प्रकाशयुगात आला. ग्रंथगत ज्ञानाचेही असेच सामर्थ्य असते आणि ते सान्या जगासाठी असते. अर्थात जे लोक नवे ज्ञान निर्माण करतात, त्यांचे महत्त्व राहणारच. त्यांना त्याचा फायदा मिळणारच!

बिल गेट्सने मायक्रोसॉफ्ट कंपनीद्वारे संगणक आज्ञावली तयार केली; ती वापरणे जगातल्या प्रत्येक संगणकाला भाग पडले आणि त्यामुळे अवघ्या दहा वर्षांच्या काळात बिल गेट्स हा अमेरिकेतला सर्वांत श्रीमंत माणूस बनला. ही करामत ज्ञानाची, नव्या कल्पनांची आहे. जागतिक ग्रंथव्यवहार हा यापुढे अशा नव्या ज्ञानाच्या अभिसरणात आघाडीवर राहणार आहे आणि त्याचा व्यापही वाढतच राहणार आहे; याची झलकच या ग्रंथजत्रेत बघायला मिळाली. आत्मविश्वास वाढवणारी, नवे आव्हान देणारी.

पुस्तके म्हणजे केवळ कागदावरचे मुद्रित शब्द हे आपले गृहीतकृत्यही आता बदलायला हवे; याचाही जणू जबरदस्त इशारा मिळाला. सीडी-रॉमच्या स्वरूपात, ई-बुकच्या रूपात यापुढे पुस्तके (म्हणजे ज्ञान) मोठ्या प्रमाणावर उपलब्ध होणार आहे; एका कॉम्पॅक्ट डिस्कवर हजारो पृष्ठांचा मजकूर बसतो; ज्ञानकोशाचा खंड राहू शकतो. त्या डिस्कला छपील पुस्तकापेक्षा जागा अगदीच कमी लागते. त्याची वाहतूकही सुकर होते. त्यामुळे भविष्यकाळात ग्रंथव्यवहाराचे व

नॉलेज इंडस्ट्रीचे स्वरूप मुद्रित पुस्तकापुरते सीमित व संकुचित राहणार नाही हेही या जागतिक ग्रंथजत्रेमुळे प्रकर्षाने लक्षात आले.

काळ बदलत आहे. गुटेनबर्गने मुद्रणाचा शोध लावून ज्ञानाच्या प्रसाराला नवा वेग दिला. त्यानंतर पाचशे वर्षांनी झालेल्या संगणक क्रांतीमुळे ज्ञानाच्या संकलनाचे व वितरणाचे स्वरूप पुन्हा बदलले. मुद्रित शब्दाऐवजी कॉम्पॅक्ट डिस्कवर ज्ञानाचा साठा करणे सुलभ झाले. त्यामुळे ग्रंथप्रकाशकांना आता इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांचाही अंगीकार करणे अपरिहार्य ठरणार आहे. पुस्तक एके पुस्तक हा व्यवसायाचा मुख्य मंत्र यापुढे चालणार नाही.

सार्क देशातील प्रकाशकांची बैठक

या ग्रंथजत्रेच्या चार दिवस आधी दिल्लीतच सार्क देशातील प्रकाशकांची बैठक झाली. त्या बैठकीला अ. भा. प्रकाशक संघटनेचे उपाध्यक्ष अनिल मेहता हेही उपस्थित होते. सार्क देशातील पुस्तकांचे आदानप्रदान व वितरण सुलभ व्हावे या दृष्टीने या बैठकीत बरीच चर्चा झाली. आपल्या देशापुरते वा भाषेपुरते साहित्य आता मर्यादित न ठेवता, एकाच पुस्तकाच्या वेगवेगळ्या भाषात व देशात आवृत्त्या निघाव्या या दिशेने नवी यंत्रणा उभी करण्याची गरज सर्वांनाच जाणवत आहे. बालवाङ्मयाची पुस्तके ही या दृष्टीने सर्वांना सुलभपणे वेगवेगळ्या देशात काढता येतील. बहुरंगी छपाई आधीच करून घेऊन फक्त मजकूर नंतर काळ्या शाईने छपायचा-- हा बराच सोपा सुटसुटीत मार्ग आहे. त्या दिशेनेही चर्चा झाली... पुस्तकांचे हक्क एकमेकांना घेणे सोपे व्हावे, चोरून पुस्तकांच्या आवृत्त्या निघू नयेत यासाठीही काही आचारसंहिता ठरविण्याची गरज आहे. बंगाली प्रकाशकांनी बांगलादेशात त्यांच्या गाजलेल्या पुस्तकांच्या चोरून आवृत्त्या निघतात याबद्दल तक्रार केली. बंगालीतील मूळ पुस्तकाच्या किमतीपेक्षा या पायरेटेड आवृत्त्यांच्या किमती कमी असतात; त्यामुळे त्या आवृत्त्या बांगला देशातून कलकत्यातही विक्रीसाठी येतात असे सांगण्यात आले. परंतु सार्क देशांमध्ये ग्रंथव्यवहार अधिक वाढण्यास वाव आहे आणि तशी धोरणे ठरवावीत असा या बैठकीचा सूर होता.

एकूण दिल्लीतील जागतिक ग्रंथजत्रा आणि सार्क देशातील प्रकाशकांची बैठक यामुळे ग्रंथव्यवहाराला गती मिळावी असे वाटते. व्यवहार हा चालूच असतो; त्याला व्यापक स्वरूप लाभावे हीच सर्वांची इच्छा आहे.

चांगले बालवाङ्मय स्वतः मुलेच निर्माण करतील : मतकरी

“मुलांना पडणारे प्रश्न मौलिक असतात आणि सुचणाऱ्या कल्पना अफाट असतात. मुले स्वतःच्या आनंदासाठी लिहू इच्छितात. अशा मुलांना लिहू द्यावे. दडपण न आणता त्यांना लिहायला प्रवृत्त करावे, चांगले बालवाङ्मय स्वतः मुलेच निर्माण करतील,” असा मुलांच्या सर्जनशीलतेवरचा विश्वास पंधराव्या बालकुमार साहित्य संमेलनाचे अध्यक्ष रत्नाकर मतकरी यांनी व्यक्त केला.

पुण्यात साने गुरुजी स्मारकाच्या आवारात भरलेल्या या संमेलनाचे उद्घाटन राष्ट्र सेवा दलाचे अध्यक्ष भाई वैद्य यांच्या हस्ते झाले. मावळते अध्यक्ष दत्ता टोळ यांच्याकडून संमेलनाध्यक्षपदाची सूत्रे स्वीकारल्यानंतर श्री. मतकरी बोलत होते. या संमेलनात ४००० मुले, पुण्यातील ६२ शाळा, ६९५ अध्यापक, ५०४ पालक सहभागी झाले आहेत. स्वागत समितीचे ५२० जण सदस्य आहेत. मुलेच चांगले बालवाङ्मय निर्माण करतील, त्यांना लिहू द्या, असे पालकांना आवाहन करित मतकरी म्हणाले, “ज्यांचे आई-वडील विविध क्षेत्रांत दर्जेदार काम करतात, त्या मुलांचे अनुभव वेगळे व कसदार असतात. त्यांना इतरांना काही सांगायचे असते. या मुलांना लिहायला प्रवृत्त करायला हवे. ज्यांची मुले लिहू शकतात, त्या पालकांनी उदासीनता सोडून मुलांना लिहायला प्रोत्साहन द्यायला हवे.”

मराठी भाषेविषयी शासनाकडून दाखवल्या जाणाऱ्या अनास्थेबद्दल रत्नाकर मतकरी यांनी आपल्या भाषणात जोरदार टीका केली. ते म्हणाले, “कनिष्ठ महाविद्यालयात माहिती तंत्रज्ञानासाठी मराठी वैकल्पिक ठेवल्याने पुढील परीक्षांसाठी मराठीचा मार्ग मुळातच बंद करून टाकला आहे. माहिती तंत्रज्ञान हे महत्त्वाचे आहे. ते सर्वांसाठीच सक्तीचे करावे. सर्वांच्या आटोक्यात येईल, अशा पद्धतीने ते घ्यावे; पण त्यासाठी मराठीची गळचेपी करू नये. सर्व समाजाचे प्रतिबिंब साहित्यात पडून ते वर्धिष्णू राहणे आवश्यक असल्याने कुठल्याही कारणाने कुठल्याही इयत्तेत मराठीची गळचेपी होता कामा नये.”

मुलांसाठी बालवाङ्मय लिहिले जायला हवे असे आग्रहपूर्वक सांगताना रत्नाकर मतकरी यांनी काही पथ्येही सांगितली, ती अशी :

- * ज्यांना प्रौढांसाठी लिहिता येत नाही, त्यांनी मुलांसाठी लिहू नये.
- * हौस म्हणून लिहू नये. खरेच काही वेगळे, गमतीदार सांगण्याजोगे असेल तरच लिहा.
- * अद्भुत, अतर्क्य जरूर लिहावे; पण कधीही खोटे लिहू नये.
- * कालबाह्य संस्कार होईल असे लिहिता कामा नये.
- * प्रौढ जगाशी मुलांचा सांधा जुळेल असे लिहायला हवे.

‘बालकुमार वाङ्मयाने मराठी माणसाला नैतिकता शिकवून मिळमिळीत बनवले’ या

टीकेत काहीही तथ्य नाही, असे त्यांनी सांगितले. मराठी समाजात टिकून राहिलेल्या बालकुमार साहित्याने केवळ पारंपरिक नीतिमूल्यांचा संस्कार केला नाही, तर पुरोगामी दृष्टिकोन तयार व्हायला मदत केली, रंजकता, खेळकर व अकृत्रिम शैली ही या पुस्तकांची वैशिष्ट्ये होतीच; पण त्यांनी जाचक रूढींवर टीका केली. समाजातील दांभिकतेचा उपहास केला. त्यामुळेच या वाङ्मयाने मराठी माणसाला नैतिकता शिकवून मिळमिळीत केले, अशी टीका करणे अयोग्य आहे. जगातले कुठलेच वाङ्मय माणसाला धंद्यात पुढे यायला शिकवित नाही वा भ्रष्टाचार करायलाही शिकवित नाही. ते सुबुद्ध नागरिक बनयला शिकवते. म्हणून मराठी माणसाच्या पीछेहाटीची कारणे अन्यत्र शोधायला हवीत, असे त्यांनी सांगितले.

नव्या जाणवा मराठी साहित्यात आणणाऱ्या लेखकांनी थोडेफार बालसाहित्य लिहिले; पण त्यांनी बालवाङ्मयाला नवा वेगळा चेहरामोहरा दिला नाही, अशी खंत व्यक्त करून श्री. मतकरी म्हणाले, 'साहित्य लिहिण्यासाठी व वाचण्यासाठी जो निवांतपणा हवा तो कमी होत आहे. माणसाचा जीवनसंघर्ष वाढला आहे. त्याला उस्त राहिलेली नाही, अशा काळातच मुले पुस्तकांऐवजी दूरचित्रवाणीकडे वळली. दूरचित्रवाणीवरचे काही कार्यक्रम शिकण्याजोगे असतातही; पण विचार करित केलेल्या वाचनामुळे ज्ञान व्यक्तिमत्त्वाशी एकजीव होते. मुलांना विचारांना प्रवृत्त करण्यासाठी व सुबुद्ध नागरिक बनवण्यासाठी त्यांच्या हाती पुस्तके सोपवायला हवीत.'

परीकथेतील काव्य व सौंदर्य हे माणसाला जन्मभर पुरण्यासाठी असते, ते मुलांकडून काढून घेऊ नका, अशी विनंती त्यांनी केली. आपल्या बुद्धिनिष्ठानी नव्या विचारांची केवळ विज्ञाननिष्ठेशी सांगड घातली आहे. वास्तवता, विज्ञाननिष्ठा हवीच; पण मानवतेवरही श्रद्धा हवी, एकांगी विज्ञाननिष्ठा नको. मुलांचे भावविश्व जमण्यासाठी त्यांच्यापाशी परीकथाही हवीच, असे त्यांनी आग्रहपूर्वक सांगितले.

बालकुमारांमधूनच समर्थ साहित्यिक निर्माण व्हावा व संमेलनाध्यक्षपदी विराजमान व्हावा, अशी अपेक्षा श्री. भाई वैद्य यांनी उद्घाटन करताना व्यक्त केली. बालकुमारांचे विश्व झपाट्याने बदलले आहे. बाह्यविश्व बदलले, की अंतर्विश्ववरही त्याचे परिणाम होतातच; पण बालकुमारांच्या साहित्यावर बदलणाऱ्या विश्वाचा परिणाम होणे अपरिहार्य असले, तरी मराठी साहित्य विश्वात तितक्या प्रमाणात तो झालेला नाही, याकडे त्यांनी लक्ष वेधले.

स्वागत समितीचे कार्याध्यक्ष मधुकर निरफराके यांनी प्रास्ताविक केले.

मराठी बालकुमार साहित्य संमेलन संस्थेचे अध्यक्ष शंकर सारडा, शिक्षणतज्ज्ञ पु. ग. वैद्य, 'सानुले दीप' या स्मरणिकेच्या संपादिका लता जाधव यांची या वेळी भाषणे झाली. आरती पाचलग यांनी सूत्रसंचालन केले.

उद्घाटन समारंभापूर्वी दोन ग्रंथदिंड्या निघाल्या. न्यू इंग्लिश स्कूलजवळून निघालेल्या दिंडीत अहिल्यादेवी हायस्कूल, रावसाहेब पटवर्धन विद्यालय, पीईएस गर्ल्स हायस्कूल, मुलींचे आगरकर विद्यालय, पूना नाईट स्कूल व नू. म. वि. प्रशालाही सहभागी झाल्या, तर शिवाजी मराठा हायस्कूलकडून निघालेल्या दिंडीत रावसाहेब पटवर्धन विद्यालय, आदर्श माध्यमिक विद्यालय, सुशीलादेवी वीरकर प्रशाला, नंदादीप, बदरिया हायस्कूल व दादा जाधवराव हायस्कूल या शाळाही सहभागी झाल्या. सुंदराबाई राठी विद्यालय, सणस विद्यालय, रेणुकास्वरूप विद्यालय व नू. म. वि. प्रशाला यांची बँड पथके होती.

सहप्रकाशकांना दाद देण्याचा ढवळे प्रकाशनाचा उपक्रम स्तुत्य

आपल्या सहव्यवसायींना दाद देण्याचा मनाचा उमदेपणा फार थोड्यांमध्ये आढळतो. शतकपार केलेल्या केशव भिकाजी ढवळे प्रकाशन संस्थेच्या प्रकाशन पारितोषिकांचे महत्त्व म्हणूनच असाधारण आहे, असे गौरवोद्गार 'पॉप्युलर'चे प्रकाशक रामदास भटकळ यांनी काढले.

गिरगावातील आर्यन शाळेच्या सभागृहात ढवळे प्रकाशन संस्थेची सन २००० ची प्रकाशक पारितोषिके प्रदान करण्यात आली. प्रत्येकी तीन हजार रुपये व मानपत्र या स्वरूपातील ही तीन पारितोषिके आहेत. आध्यात्मिक, वैचारिक, संशोधनात्मक ग्रंथप्रकाशनार्थ दिले जाणारे केशव भिकाजी ढवळे पारितोषिक स. रा. गाडगीळ लिखित 'शोकात्म विश्वरूप दर्शन' या ग्रंथाच्या प्रकाशनासाठी पुण्याच्या राजहंस प्रकाशनाला मिळाले; ते दिलीप माजगावकर यांनी स्वीकारले. मुद्रणसौंदर्यासाठी बाळकृष्ण तथा सोन्याबापू गणेश ढवळे यांच्या नावे दिला जाणारा पुरस्कार उषा पुरोहित लिखित 'मायक्रोवेव्ह खासियत' या पुस्तकाच्या देखण्या प्रकाशनासाठी पुण्याच्या रोहन प्रकाशनाला मिळाला; तो प्रदीप मनोहर चंपानेरकर यांनी स्वीकारला. बालकुमारांसाठी संस्कारक्षम पुस्तक सुबकरीत्या प्रकाशित करणाऱ्यांसाठी दिला जाणारा 'धनंजय बाळकृष्ण ढवळे पुरस्कार' अनिरुद्ध पागे लिखित 'छोटा पोलिस' या पुस्तकाच्या प्रकाशनाबद्दल मुंबईच्या नवनीत प्रकाशनाला मिळाला; तो श्री. गाला यांनी स्वीकारला.

य. रा. दाते यांनी १९५३ साली ढवळे प्रकाशनासाठी संपादित केलेल्या 'सुलभ हिंदी मराठी शब्दकोशा'च्या सुधारित सहाव्या आवृत्तीचे प्रकाशन यावेळी ज्योतिर्विद दा. कृ. सोमण यांच्या हस्ते झाले. 'विज्ञान कितीही पुढे गेले तरी, आध्यात्मिक भूक कायम राहणार आहेच आणि ती भूक शमवायचे मोलाचे काम ढवळे प्रकाशन करित आहे' असे प्रतिपादन सोमण यांनी केले. धनंजयरावांच्या अकाली निधनानंतर ज्योतीवहिनींनी न डगमगता, आपला कौटुंबिक धंदा बंद तर पडू दिला नाहीच; उलट जिद्दीने वाढवला, याबद्दल सोमण यांनी ज्योती ढवळे यांचे अभिनंदन केले.

तत्त्वचिंतक विमला ठकार यांच्या 'जीवन योग' या पुस्तकाचे प्रकाशनही रामदास भटकळ यांच्या हस्ते झाले. ऐंशी पार केलेल्या विमलाबाईंच्या अनुपस्थितीत त्या ग्रंथाचा परिचय करून देताना सहसंपादक पं. दि. अ. घैसास यांनी 'समाजाची विवेकशक्ती जागृत ठेवणाऱ्या विमलाबाई म्हणजे मानवतेचा दीपस्तंभच आहेत' असे गौरवोद्गार काढले. धनंजयरावांची विवाहित कन्या आद्यायनी चिटणीस हिने कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन केले.

प्रसार माध्यमांमुळे साहित्य नव्या रूपात येण्याची शक्यता

प्रसार माध्यमांमुळे साहित्यविश्वाला कोणताही धोका नसून बदलत्या काळातील प्रसारमाध्यमांच्या गरजांनुसार साहित्य नव्या रूपांत अवतरण्याची शक्यता वाढली आहे, असे प्रतिपादन संत साहित्याच्या अभ्यासक डॉ. सुहासिनी इलेंकर यांनी केले.

'प्रादेशिक साहित्य संमेलने निवडणुकीशिवाय गुण्यागोविदाने होतात ह्यातच प्रादेशिक साहित्यविश्वाला निरोगी प्रकृतीची साक्ष पटू शकेल. पण ही प्रक्रिया व्यापक पातळीवर घडत नाही. ती घडवणे ही काळाची गरज आहे', असेही त्यांनी सांगितले.

कंधार (जि. नांदेड) झालेल्या २२ व्या मराठवाडा साहित्य संमेलनाच्या त्या संमेलनाध्यक्ष होत्या. श्रीमती इलेंकर यांनी अध्यक्षीय भाषणात दलित साहित्य चळवळ, ग्रामीण साहित्य

चळवळ, वारकरी संप्रदायाची शाश्वत साहित्य चळवळ, मराठवाड्याच्या सांस्कृतिक वारसा यावर विवेचन करून यात मराठवाड्यातील साहित्यिकांनी दिलेल्या योगदानाचा आढावा घेतला. तसेच प्रादेशिकता आणि देशीयता, स्त्रीवादी साहित्य आणि साहित्य समीक्षा, धर्म, संस्कृती, अध्यात्म आणि विज्ञान तंत्रज्ञान, प्रसारमाध्यमे, या विषयांवर विचार मांडले.

मातृभाषा आणि ज्ञानभाषा या विषयावर बोलताना त्यांनी मराठी भाषेतून माहिती आणि तंत्रज्ञान हा विषय शिकविला जावा अशी अपेक्षा व्यक्त केली.

कंधारच्या जयजवान जयकिसान शिक्षण प्रसारक मंडळ आणि मराठवाडा साहित्य परिषद शाखेने हे संमेलन आयोजित केले होते.

मराठीला ज्ञानभाषेचा दर्जा मिळावा यासाठी प्रयत्न हवा

मराठी भाषेच्या विकासासाठी सर्वकाही सरकारनेच करावे, अशी अपेक्षा बाळगण्यापेक्षा मराठीला ज्ञानभाषेचा दर्जा मिळावा यासाठी आपण साऱ्यांनीच प्रयत्न केले पाहिजेत, असे आवाहन ज्येष्ठ समाजवादी विचारवंत प्रा. ग. प्र. प्रधान यांनी केले.

मराठी शिक्षकांच्या राज्यस्तरीय कृतिसत्रात ते बोलत होते. संगणक क्षेत्रात स्वतःच्या कर्तृत्वाने ठसा उमटविलेले डॉ. विजय भटकर आणि राम ताकवले आदी मराठीप्रेमी मराठीला ज्ञानभाषेचा दर्जा लाभावा यासाठी झटत आहेत. त्या दिशेने आपणही कार्यरत झाले पाहिजे, असे प्रा. प्रधान म्हणाले.

विधिमंडळाच्या कामकाजाची भाषा मराठीच असली पाहिजे, असे नमूद करित प्रा. प्रधान म्हणाले की, आमच्या विद्यार्थी दशेते श्री. म. माटे यांच्यासारखे शिक्षक होते म्हणून विद्यार्थी मराठी भाषा निवडायचे, वि. स. खांडेकर यांच्या 'ययाति' आणि इतर कादंबऱ्यांमुळे तामिळ, बंगाली अशा विविध भाषिकांपर्यंत मराठी साहित्याचे नाव पोहोचले. हे लक्षात घेतले तर मराठीच्या विकासासाठी काय केले पाहिजे, याची कल्पना येते, याकडे त्यांनी लक्ष वेधले.

माझे शिक्षण कॉन्व्हेंटमध्ये झाले असले तरी मंत्री या नात्याने मी मराठीतूनच व्यवहार करतो, असे महसूल मंत्री अशोक चव्हाण यांनी सांगितले. अर्थात, राष्ट्रीय स्तरावर नेतृत्व मिळवायचे तर मराठीप्रमाणेच हिंदी आणि इंग्रजी भाषेवरही प्रभुत्व गरजेचे आहे, अशी पुस्तीही त्यांनी जोडली. तंत्रज्ञानात आघाडी मारलेल्या हजारी मराठी तरुणांना अमेरिकेत नोकऱ्या मिळाल्या असल्या तरी मराठीचे महत्त्व कमी होऊ शकत नाही.

'मानसशास्त्र जाणून घेऊन मुलांना मूल्यशिक्षण द्यावे'

“मुलांचे मानसशास्त्र समजून घेऊन त्यांना सहज, सोप्या भाषेत अथवा गोष्टीरूपाने मूल्यशिक्षण दिले. तर या शिक्षणाची शिदोरी त्यांना आयुष्यभर उपयोगी पडते” असे गरवारे बालभवनच्या संचालिका शोभा भागवत यांनी सांगितले.

अमेय प्रकाशनतर्फे शालेय विद्यार्थ्यांसाठी दिनविशेष व गोष्टीतून मूल्यशिक्षण या संकल्पनेवर आधारित बनवलेल्या 'टीनमेट' या विद्यार्थी दिनदर्शिकेचे प्रकाशन 'किशोर'च्या संपादिका ज्ञानदा नाईक यांच्या हस्ते झाले. ज्येष्ठ पत्रकार गोपाळराव पटवर्धन प्रमुख पाहुणे म्हणून उपस्थित होते.

या दिनदर्शिकेत प्रत्येक तारखेला विद्यार्थ्यांच्या ज्ञानात भर घालणाऱ्या महत्त्वाच्या घटना, त्या तारखेला लागलेले महत्त्वाचे शोध, शास्त्रज्ञांचे जन्मदिवस, महत्त्वाच्या ऐतिहासिक घटना

दिल्या आहेत. शिवाय प्रत्येक पानावर मुलांना नीतिमत्ता शिकवणारी, प्रबोधन करणारी गोष्ट आहे. मराठी आणि इंग्रजी अशा दोन भाषांमध्ये ही दिनदर्शिका उपलब्ध आहे. टीनमेट गोष्ट लिहा स्पष्टते मराठी माध्यमात सुप्रिया पाठक, निपुण धर्माधिकारी, मुकुंद बंगाळ, अश्विनी भोंगाडे, मीनल पेमगिरीकर, संघमित्रा देशमुख आणि इंग्रजी अनुक्रमे शिबानी ढवळीकर, आरती कृपलानी, नमिता जोशी, नीरजा जोशी, एम. आर. भारत, अनू गोपीनाथ या विद्यार्थ्यांनी यश मिळवले. उल्हास लाटकर यांनी प्रास्ताविक केले.

संतकवी लक्ष्मण महाराजांच्या साहित्यात समन्वयवादी भूमिका

“संतकवी लक्ष्मण महाराज यांच्या साहित्यात समन्वयवादी भूमिका आढळते. विषय, दैवत, प्रदेश, पंथ अशा कोणताही भेद त्यांच्या साहित्यात नाही, त्यामुळेच ते समाजमनाची पकड घेते,” असे प्रतिपादन संतसाहित्याचे अभ्यासक डॉ. शे. दे. पसारकर यांनी व्यक्त केले.

पुणे विद्यापीठातील संत नामदेव अध्यासन व सांगवी दत्त आश्रम आयोजित 'श्री संतकवी लक्ष्मण महाराजांची अभंग गाथा : एक अभ्यास' या विषयावरील चर्चासत्राचे उद्घाटन 'सकाळ'चे वृत्तसंपादक सुरेशचंद्र पाध्ये यांच्या हस्ते झाले.

'वीरशैव संतांमध्ये लक्ष्मण महाराजांचे साहित्य सर्वाधिक उपलब्ध आहे. गावोगावी हिंडून त्यांनी तेथील दैवतांवर अभंग रचले असून शिवभक्तांवर आधारित विपुल कथालेखन केले आहे.” असे डॉ. पसारकर यांनी सांगितले.

“संतांचे कार्य म्हणजे माणुसकीचे अखंड पूजन होय. देव या संकल्पनेच्या माध्यमातून त्यांनी माणसांना माणुसकीचे धडे दिले आहेत. तेव्हा त्यांना ठराविक जातीसमूहापुरते मर्यादित करून चालणार नाही. संत नामदेव अध्यासनाच्या माध्यमातून वेगवेगळ्या पंथातील संतांबरोबरच झोतात न आलेल्या संतांच्याही कार्याचे संशोधन सुरू असून ते कौतुकास्पद आहे. ते संशोधन पुस्तकरूपाने वाचकांपर्यंत पोचायला हवे, त्यासाठी विद्यापीठासारख्या संस्थांनी व समाजातील अन्य घटकांनीही पुढाकार घ्यावा,” अशी अपेक्षा त्यांनी व्यक्त केली.

संत नामदेव अध्यासनाचे प्रमुख डॉ. अशोक कामत म्हणाले, “संत जरी एका पंथाचे असले, तरी अभ्यासक मात्र कोणत्याही पंथाचे नसतात. त्यांच्या संशोधनातून, चर्चेतून समाजापुढे मौलिक विचार यावेत,”

या चर्चासत्रात डॉ. उषा देशमुख, डॉ. वा. पु. गिंडे, डॉ. सुशीला पाटील, डॉ. इरेश स्वामी, कुमुद गोसावी, प्रा. सुहास पुजारी, श्री. गो. देशपांडे, डॉ. मीरा धांडगे, डॉ. शिवशंकर उपासे, शोभा कराळे, प्रा. सतीश बडवे आदी अभ्यासकांनी भाग घेतला. या चर्चासत्राचे एक संयोजक कृष्णकांत अष्टेकर यांनी स्वागत केले. दत्त आश्रमाचे तुकारामबुवा यांनी आभार मानले.

कथा-कविता दोन कव्हरमध्येच का राहतात?

साहित्यगुण हे ईश्वराचेच लेपण आहे. कथा, कविता, कादंबऱ्या उत्कृष्टच असतात, पण त्या दोन कव्हरमध्येच का राहतात? या दुःखमय जगामध्ये सुख पेरून पीडितांच्या दुःखावर सुखाची फुंकर ते कधी घालणार, असा सवाल शिवशाहीर बाबासाहेब पुरंदरे यांनी केला.

ग. दि. माडगूळकर यांच्या २४ व्या पुण्यतिथीनिमित्त 'गदिमा प्रतिष्ठान'च्या वतीने आयोजित

गदिमा स्मृती सोहळ्यात अध्यक्षस्थानावरून ते बोलत होते. ज्येष्ठ साहित्यिक 'मृत्युंजय'कार शिवाजी सावंत यांना दहा हजारांचा 'गदिमा पुरस्कार' प्रदान करण्यात आला. डॉ. विजया राजाध्यक्ष यांना 'गृहिणी सखी सचिव' पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले. (पाच हजार रुपये) साहित्यिक डॉ. अरुणा ढेरे यांना 'चैत्रवन पुरस्कार' देण्यात आला. (अडीच हजार रुपये) हिंणघाट येथील भारत विद्यालयातील चेतन मुलतकर या विद्यार्थ्याला 'गदिमा पुरस्कार' आणि ना. वा. तथा बाबासाहेब देशपांडे यांना 'गदिमा स्नेहबंध' पुरस्कार देण्यात आला. कार्यकारी विश्वस्त आनंद माडगूळकर यांनी प्रास्ताविक केले. हर्षदा माडगूळकर-उटगीकर यांनी आभार मानले. ज्येष्ठ रंगकर्मी चंद्रकांत गोखले, डॉ. महेश हिरेमठ, रामभाऊ जोशी यांचाही सत्कार करण्यात आला.

स्वप्न आणि वास्तवातील द्वंद्याचे प्रातिनिधिक चित्रण आम्ही केले, असे सांगून डॉ. राजाध्यक्ष म्हणाल्या की, या द्वंद्यामधून मुक्त होण्याचा प्रयत्न आम्ही केला, पण त्याला मर्यादा होत्या. सध्याच्या स्त्रिया मात्र अधिक मुक्त भावाने जगाला सामोरे जात आहेत. स्त्रीत्वामुळे येणाऱ्या स्थित्यतरांमुळे त्यांच्या वावरण्यावर बंधने आलेली नाहीत. स्त्री म्हणून येणाऱ्या बंधनांमधून मुक्त होण्याचा साहित्य हा मार्ग आहे, याची जाणीव सध्याच्या स्त्रियांना झाली आहे. खूप वर्षांनी का होईना स्त्रियांना आवाज सापडला आहे. तो हरवू नये. त्यामध्ये पुरुषांचाही आवाज मिसळला पाहिजे, अशी अपेक्षा त्यांनी व्यक्त केली.

'गदिमा'ची गीत-कवितांची पाळेमुळे मराठी माणसांच्या संस्कृतीत खोलवर रुजली आहेत, असे सांगून डॉ. ढेरे म्हणाल्या की, गीतरामायण म्हणजे मौलिक भावभावनांची भागीरथीच आहे. त्यांची कविता आजही चंद्राप्रमाणे सोबत करीत आहे.

हॅरी पॉटरच्या मोहिनी अस्त्राला 'लॉर्ड ऑफ द रिंग्ज'चे आव्हान

प्रख्यात ब्रिटिश लेखिका जे. के. रोलिंग यांच्या हॅरी पॉटर या मानसपुत्राने गेले काही महिने जगभरातल्या चित्रपटगृहांमध्ये धुमाकूळ घातला. पण आता सर्वांच्या या लाडक्या भिडूला आव्हान देत 'द लॉर्ड ऑफ द रिंग्ज' या चित्रपटाचा शूरवीर नायक उभा राहिला आहे.

हॅरी पॉटरसारखंच एक उपद्व्यापी कार्ट आहे या चित्रपटात. मात्र, हा एका तंत्रमंत्र करणारा चेटक्या मुलगा आहे. हॅरी पॉटरसारख्या स्वप्नमयी दुनियेत तो रमत नाही. त्यामुळेच आपल्या खऱ्याखुऱ्या करामतींनी तो सर्वांनाच जिंकून घेईल, असे 'द डेली मेल' या वर्तमानपत्रात प्रसिद्ध झालेल्या समीक्षणात म्हटले आहे. पीटर जॅक्सन या दिग्दर्शकाने या चित्रपटात जादू, मंत्रतंत्र आणि धाडस याचा अप्रतिम मेळ साधला आहे, अशी प्रतिक्रिया समीक्षकांनी नोंदविली आहे. चित्रपटाच्या चित्रीकरणातच जादू आहे, असं नाही, तर त्याचं कथानकही तितकंच सकस आहे, असा समीक्षकांनी अभिप्राय दिल्याने या चित्रपटाकडे सगळ्यांचेच डोळे लागले आहेत. 'हॅरी पॉटर अॅण्ड द फिलॉसॉफर्स स्टोन' या चित्रपटाने पहिल्या महिन्यातच बॉक्स ऑफिस दणाणून सोडले होते.

हॅरी पॉटर हा पोरामोरांचा चित्रपट आहे. मात्र 'लॉर्ड ऑफ द रिंग्ज' हा चित्रपट मोठ्या माणसांनाही गुंग करणारा आणि चित्रपटकलेच्या सर्व अंगांनी सर्वोत्कृष्ट चित्रपट आहे, असं प्रशस्तिपत्रक मिळवलेला 'लॉर्ड ऑफ द रिंग्ज' बॉक्स ऑफिसवर हॅरीनं घातलेला मोहिनीमंत्र नाकाम करतो का, हे पाहायचे.

भिंतीवरी कॅलेंडर असावे, मुलांच्या चित्रकलेसाठी

'गमभन' प्रकाशनाने आगळ्यावेगळ्या दिनदर्शिकेची निर्मिती केली आहे.

गमभन काढून अक्षरओळख झालेल्या बालकाचे खरे व्यक्तिमत्त्व व्यक्त होते ते त्याच्या चित्रकलेतून, असे मानसशास्त्रज्ञ सांगतात. चित्र काढण्यासाठी हात शिवशिवणाऱ्या प्रत्येक बालकास घरातील एक कोपरा तरी आपल्या चित्रांसाठी हवा असतो व त्याची तारीफ करणारी मोठी माणसेही हवी असतात. 'गमभन' दिग्दर्शिकेच्या बारा महिन्यांसाठी तयार करण्यात आलेल्या सहा पानांवर वरचा भाग पूर्ण मोकळा ठेवला आहे. त्याठिकाणी मुलाने हवे ते चित्र काढायचे, रंगवायचे व भिंतीवर अडकवायचे, अशी या दिनदर्शिकेमागची कल्पना आहे.

ही दिनदर्शिका लोकप्रिय होत चालली आहे. ज्या मुलांसाठी हा उपक्रम आहे, त्या बालकमूकडून तसेच त्यांच्या पालकांकडूनही यास उदंड प्रतिसाद मिळतो आहे.

मुलांचा उत्साह लक्षात घेऊन दरवर्षी चित्रांचे एक प्रदर्शन बालगंधर्व रंगमंदिराच्या कलादालनात आयोजित केले जाते. गेली दोन वर्षे हे प्रदर्शन सर्वांच्या आकर्षणाचा विषय बनले आहे.

कल्पनाशक्तीच्या भरान्या मारणाऱ्या बालकलाकारांना ही दिनदर्शिका म्हणजे पर्वणी आहे. एरवी वीस रुपये किंमत असलेली ही दिनदर्शिका नगरपालिकेतील मुलांसाठी, बालकांवर काम करणाऱ्या काही सामाजिक संस्थांच्या माध्यमातून मोफत उपलब्ध करून दिली आहे. त्यामुळे त्यांनाही यावर चित्रे काढण्याचा आनंद लुटता येतो. पालकांसाठीही हा दिनदर्शिकेत मुलांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासावर अनेकांचे लेख छापण्यात आले आहेत. त्यामध्ये व्यंगचित्रकार मंगेश तेंडुलकर, नाटककार संजय पवार, बालशिक्षणतज्ञ शोभा भागवत, शिक्षक पु. ग. वैद्य, संगीतकार आनंद मोडक, समीक्षक शंकर सारडा, प्र. के. घाणेकर इत्यादींचे लेख आहेत.

नांदापूरकर स्मारकाला सरकार मदत करील

मोरोपंतांच्या आर्यभारतावर संशोधन करणाऱ्या डॉ. ना. गो. नांदापूरकर यांच्या जन्मशताब्दीनिमित्त मराठवाडा साहित्य परिषद राबवित असलेल्या त्यांच्या स्मारकाच्या प्रकल्पाला राज्य सरकार मदत करेल, असे आश्वासन राष्ट्रवादी काँग्रेसचे अध्यक्ष शरद पवार यांनी दिले.

कंधार येथे २२ व्या मराठवाडा साहित्य संमेलनाचे उद्घाटन श्री. पवार यांच्या हस्ते झाले. संमेलनाच्या अध्यक्षपदी कवयित्री डॉ. सुहासिनी इलेंकर होत्या. आपल्या भाषणामध्ये श्री. पवार यांनी नांदापूरकर आणि थोर समीक्षक नरहर कुरुंदकर यांचा गौरव केला. ७० टक्के समाजाला बाजूला ठेवून साहित्यिकांशी चर्चा केल्याने समाज पुढे जाणार नाही. या संमेलनात शेतकऱ्यांना व त्यांच्या प्रश्नांना स्थान दिल्याने ते मला महत्त्वाचे वाटते, असे ते या वेळी म्हणाले.

डॉ. ना. गो. नांदापूरकर यांची हैदराबादेत जन्मशताब्दी

मराठी भाषेतील ज्येष्ठ संशोधक डॉ. ना. गो. नांदापूरकर यांची जन्मशताब्दी आठ डिसेंबरला आंध्र प्रदेशातील मराठी साहित्यपरिषदेतर्फे साजरी झाली. डॉ. प्रमोट तलगेरी हे अध्यक्ष म्हणून व महाराष्ट्र राज्य साहित्य व संस्कृती मंडळाचे अध्यक्ष रा. रं. बोराडे हे उद्घाटक म्हणून सहभागी झाले. कवी अनिलांची कविता या विषयावर डॉ. विजया राजाध्यक्ष यांचे

व्याख्यान झाले.

श्री. मा. कुलकर्णी (महाभारतातील द्यूतपर्व : एक चिकित्सा) आणि प्रा. द. पं. जोशी (मोरोपंतांचे कर्णपर्व : काही निरीक्षणे) यांची व्याख्याने झाली.

नांदापूरकरलिखित मायबोलीची कहाणी (डॉ. विद्या देवधर) मूळ महाभारताची वाङ्मयीन समीक्षा, (प्रा. रामाचार्य घनपाठी) लोकमानसातील द्रौपदीबाबतचे चिंतन डॉ. अरुणा ढेरे या विषयांवर पेपर वाचण्यात आले.

हे सर्व कार्यक्रम हैदराबादमधील इसामिया बाजार येथील किलोस्कर सभागृहात झाले. मराठी साहित्य परिषद, आंध्र प्रदेश (दूरध्वनी : ४६५७०६३)

मराठीला इंग्रजीचीच नव्हे, तर कोणत्याच भाषेची भीती नाही!

ज्ञानेश्वरांनी समृद्ध केलेल्या मराठी भाषेची पालेमुळे खोलवर रुजली असल्याने इंग्रजीच काय, तर इतर कोणतीही भाषा मराठीवर आक्रमण करू शकणार नाही, असे मत कादंबरीकार बाबा कदम यांनी व्यक्त केले. उचगाव मराठी साहित्य अकादमी आयोजित दुसऱ्या ग्रामीण साहित्य संमेलनात ते अध्यक्षपदावरून बोलत होते.

मराठी भाषेचे अस्तित्व टिकविण्यासाठी इंग्रजी भाषेचा तिरस्कार करण्यापेक्षा मराठी भाषिकांनी घरात मराठीची अस्मिता टिकवून भाषा वृद्धिगत केली पाहिजे, असे आवाहन त्यांनी केले. ग्रामीण भागातील नवोदित लेखकांना अशा संमेलनांमधून मान्यवर लेखकांशी संवाद साधता येतो, वैचारिक देवाणघेवाण होते, असे ते म्हणाले.

प्रसिद्ध कवी रामदास फुटाणे यांनी मात्र मराठी भाषेची गळचेपी होत असल्याबद्दल यावेळी खंत व्यक्त केली. इंग्रजी भाषेच्या प्रेमांमुळे अनेक मराठी मंडळीच मातृभाषेकडे पाठ फिरवू लागली आहेत. हीच परिस्थिती चालू राहिली, तर मराठी भाषेवर गंडांतर यायला वेळ लागणार नाही, असे परखड विचार त्यांनी मांडले. कवी नारायण सुमंत आणि उज्वला लुकतुके यांच्यासोबत फुटाणे यांनी सादर केलेल्या भारत कधी कधी माझा देश आहे या वात्रटिकेला संमेलनात उदंड प्रतिसाद मिळाला.

प्रा. विनोद गायकवाड यांच्या अध्यक्षतेखाली ग्रामीण कथाकथनाचा कार्यक्रम झाला. त्यात नामदेव माळी, आप्पासाहेब खोत यांनी ग्रामीण कथा ऐकवल्या.

कवी अशोक भोईरे यांच्या अध्यक्षतेखाली झालेल्या कविसंमेलनात नारायण सुमंत, प्रसन्नकुमार पाटील, राजू पोतदार, इ. कवींनी भाग घेतला.

सर्वांचे मनोरंजन हाच ध्यास असणारा वॉल्ट डिस्ने

वॉल्ट डिस्नेचं नाव माहीत नाही, अशी व्यक्ती जगात सापडणं अवघड आहे. शाळेत नुकतंच पाऊल ठेवणाऱ्या लहानग्यापासून ९० वर्षांच्या वृद्धापर्यंत सर्वांना भुरळ पाडणाऱ्या, खदाखदा हसावयास लावणाऱ्या कार्टून्सच्या निर्मात्याचा पाच डिसेंबर २००१ हा शंभरावा वाढदिवस.

डिस्नेच्या या १०० व्या जन्मदिनी त्यांच्याविषयी जगाला अधिकाधिक माहिती व्हावी, अशी त्यांच्या कुटुंबियांची इच्छा आहे. वॉल्ट डिस्ने यांचे आपल्या कुटुंबावर अतिशय प्रेम होते... त्यांच्या ६७ वर्षांच्या कन्या डायना मिलर डिस्ने म्हणाल्या की लोकांचे मनोरंजन करणे, त्यांना

हसवत ठेवणे हेच त्यांचे उद्दिष्ट होते. ते त्या उद्दिष्टापासून कधीही दूर गेले नाहीत.

डायना यांचा १९३३ साली जन्म झाला. त्यापूर्वीच डिस्ने यांनी हॉलिवूडमध्ये आपला ठसा उमटवला होता. स्टीमबोट विली या त्यांच्या सचेतपटाने त्यांना नाव मिळवून दिले होते. मात्र, १९३७ साली आलेल्या स्नो व्हाईट अँड दि सेव्हन ड्वार्फ्स या सचेतपटाने डिस्ने यांची जागा अधिक घट्ट केली. पूर्ण लांबीचा हा पहिलाच रंगीत सचेतपट होता.

कामाच्या बाबतीत ते अतिशय कडक होते, असे वॉल्ट डिस्ने अॅनिमेशनचे अध्यक्ष व वॉल्ट डिस्ने यांचे पुतणे रॉय डिस्ने सांगतात. मी त्यांचा नातलग असल्याचा त्यांनी मला कधीही गैरफायदा घेऊ दिला नाही अथवा झुकते माप दिले नाही.

वॉल्ट डिस्ने यांच्या शताब्दीनिमित्त फ्लोरिडा येथील वॉल्ट डिस्ने वर्ल्ड तसेच कॅलिफोर्निया येथील डिस्नेलँड येथेही समारंभाचे आयोजन करण्यात आले.

वसई येथे युवा साहित्य मेळावा

‘सुवार्ता’ व ‘युवदर्शन’ यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित करण्यात आलेल्या वसई युवा साहित्य मेळाव्याला युवकांचा मोठा प्रतिसाद मिळाला.

मेळाव्याचे उद्घाटन संतसाहित्याचे गाढे अभ्यासक बिशप थॉमस डाबरे यांनी केले. जागतिकीकरणाचा उदोउदो करताना, मूळ स्रोताची जाणीव कायम ठेवणे आवश्यक असल्याचे मत त्यांनी व्यक्त केले.

या मेळाव्यामध्ये ‘माझे लेखन कशासाठी?’ या परिसंवादाचे आयोजनही करण्यात आले होते. यावेळी आपले विचार मांडताना प्रसिद्ध लेखक अनंत सामंत यांनी कागद व शब्दच माणसाचे खरे रूप सांगत असल्याचे मत मांडले. आपली कथा प्रसिद्धीसाठी पाठविताना, मुलीला सासरी पाठवताना वडिलांना होणारे दुःख आपल्याला होते असे त्यांनी सांगितले.

थॉमस डाबरे यांनी सर्वसामान्य माणसापर्यंत विज्ञान पोहोचावे यासाठी आपण विज्ञान लेखनाकडे वळल्याचे सांगितले. तर भारतीय स्त्रीमानस व तिचे प्रश्न जाणून घेण्यासाठी आपण स्त्रीवादी लेखनाकडे वळल्याचे नंदिनी आत्मसिद्ध यांनी सांगितले.

यावेळी फादर फ्रान्सिस कोरिया, अनंत सामंत व प्रकाश अल्मेडा यांचा सत्कार करण्यात आला. मेळाव्यात सुमारे ५०० युवक सहभागी झाले होते. कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन आनंद रॉड्रीगज, वैशाली अल्मेडा यांनी केले.

‘सर्वांगांनी नाटक जगण्याचा प्रयत्न करावा’

एकांकिकेचा आविष्कार करणारी मंडळी ही रंगभूमीवरील स्वप्नवंत आहेत. या साऱ्यांनी आपल्या कलेशी बांधिलकी राखून कलात्मक आशयाची जपणूक करावी आणि सर्वोत्तमाचा ध्यास अंगी बाणवावा तसेच सर्वांगाने नाटक जगण्याचा आनंद लुटण्याचा प्रयत्न करावा, असे उद्गार ज्येष्ठ रंगकर्मी डॉ. श्रीराम लागू यांनी काढले.

गिरगावच्या साहित्य संघ मंदिरात भरलेल्या एकांकिका रंगकर्मींच्या रंगसंमेलनात अध्यक्ष म्हणून बोलताना डॉ. लागू म्हणाले की, एकांकिका हा स्वतंत्र नाट्यप्रकार आहे. यामधून रंगकर्मींनी समग्र नाट्यानुभवाचा आनंद देताना स्वतःही तो लुटला पाहिजे. एकांकिका हा प्रकार

अधिकाधिक समृद्ध व्हावा, यासाठी रंगकर्मींनी सातत्याने प्रयत्न करणे आवश्यक आहे. अभिनय गुणांसोबत कलाकार हा व्यक्तिमत्त्व संपन्न असण्याची गरज असल्याचे त्यांनी सांगितले.

एकांकिकेला कमी लेखण्याच्या प्रवृत्तीवर त्यांनी कडाडून टीका केली. ऑरिस्टॉटलने कलाकारांबद्दल मांडलेल्या तत्त्वज्ञानाचा पुरस्कार करताना डॉ. लागू यांनी 'अँथलीट फिलॉसॉफर' आणि 'यू आर दी इन्स्ट्रुमेंट अँड यू आर दी प्लेअर' या विधानांचा पुनरुच्चार केला. एकांकिकेकडे व्यावसायिक रंगभूमी वा मालिकांमध्ये जाण्याचा राजमार्ग म्हणून पाहणाऱ्यांनी स्वतःला रंगकर्मी म्हणवून घेऊ नये, असा इशाराही त्यांनी दिला.

आज रंगभूमीकडे पाहताना सुवर्णयुगाचा सूर्य मावळत असल्याची भीती व्यक्त करून ते म्हणाले की, या अंधारावर मात करून प्रकाशाची लेणी कोरण्याची जबाबदारी उदयोन्मुख रंगकर्मींची आहे.

या प्रसंगी आयएनटीचे संचालक दामूभाई झवेरी, किशोर कदम, देवेन्द्र पेम, संतोष पवार आणि केदार शिंदे यांचा सत्कार करण्यात आला. केदार शिंदे यांनी एकांकिकांचे नाटकात ओढून ताणून रूपांतर करण्याचा आरोप खोडून काढताना संपूर्ण नाटकाची अनुभूती देणाऱ्या दोन-तीन एकांकिकांचं नाटकात रूपांतर केल्याचं आणि यावर्षी एखादं स्वतंत्र आणि पूर्ण लांबीचं नाटक रंगभूमीवर आणण्याचे आश्वासन दिले.

नाट्यक्षेत्रात तळमळीने धडपडणाऱ्या उदयोन्मुख रंगकर्मींना मार्गदर्शनपर ठरणाऱ्या प्रा. मधुकर तोरडमल लिखित 'रंगरूपदर्शन' या पुस्तकाचं प्रकाशन करण्यात आलं. नाट्यदिग्दर्शन विजय केंकरे यांनी नाटकात संहितेबाबत त्यातील दृश्यमाध्यमाचा जाणीवपूर्वक विचार करणे गरजेचे असल्याचे सांगितले. अभिनेत्री सुहास जोशी यांनी नवरंग संमेलन हे जुन्या नव्या विचारांचं आदानप्रदान करण्याचं व्यासपीठ असल्याचं सांगून उदयोन्मुख कलाकारांनी अभिनय क्षेत्राकडे गांभीर्याने पाहण्याची गरज असल्याचे नमूद केले.

'आम्हीच श्रेष्ठ' या परिसंवादांमध्ये व्यावसायिक आणि प्रायोगिक रंगकर्मींमधील वाद विवाद आणि प्रतिवाद उत्तरोत्तर रंगत गेला.

या परिसंवादात प्रयोगशील रंगभूमी, सादर होणाऱ्या कलाकृतींचा आशय, नाटकातील निरनिराळे प्रवाह कालानुरूप बहरलेली नाट्यकृती, रंगकर्मींचे मानधन आणि प्रेक्षकांची अभिरुची या विषयांचा उहापोह करण्यात आला.

परिसंवादांमध्ये वामन केंद्रे, कमलाकर नाडकर्णी, हेमचंद्र अधिकारी, स्वरूपा खोपकर, विजय केंकरे, डॉ. अनिल बांदिवडेकर, विनय आपटे, सुहास जोशी, अतुल परचुरे, स्वाती चिटणीस, संतोष पवार हे कलाकार सहभागी झाले होते.

झकेरिया यांच्या जिनाविषयक ग्रंथामुळे पाकिस्तानात वादळ!

भारताच्या फाळणीला जबाबदार व्यक्ती मोहम्मद अली जिना यांच्याविषयी इस्लामचे अभ्यासक डॉ. रफिक झकेरिया यांनी लिहिलेल्या 'द मॅन हू डिव्हायडेड इंडिया' ग्रंथामुळे पाकिस्तानातील विचारवंत व मुत्सद्दी यांच्यामध्ये मतभेद निर्माण झाले आहेत. 'कायदे आझम'च्या तत्कालीन भूमिकेविषयी पाकमध्ये तर्कवितर्क व्यक्त होत असल्याचे समजते.

हा ग्रंथ प्रकाशित झाल्यानंतर पाकमधील एका वृत्तपत्राने टीकेची झोड उठविली असून, या

ग्रंथातील जिना यांच्या कार्यपद्धतीविषयीच्या टिपणीमुळे पाकिस्तानचे भारतातील राजदूत अश्रफ जहांगीर काझी हे नाराज असल्याचे डॉ. रफिक झकेरिया यांनी सांगितले.

पाकच्या निर्मितीमुळे सर्व मुस्लिमांचा उद्धार झाला अशी त्या देशात सार्वत्रिक भावना आहे. पण ती तकलादू असून जिना यांच्या पवित्र्यामुळे कोणत्याच मुस्लिमांचे भले झालेले नाही, असे मत डॉ. झकेरिया यांनी नोंदविले आहे. हा ग्रंथ प्रकाशित झाल्यानंतर पाकमधील काही पत्रकार व विचारवंतांचे दूरध्वनी आले, त्यांना या ग्रंथास प्रत्युत्तर देण्यास सांगितले. सीमेपलीकडील अशा पुस्तकाचे आपण स्वागतच करू. त्यामुळे जिना यांच्या राजकीय व वैयक्तिक पैलूंचे खरे दर्शन जगाला घडेल. फाळणीच्या काळात पं. जवाहरलाल नेहरू व सरदार वल्लभभाई पटेल यांनी पाहिजे तितका कणखरपणा दाखविला नाही, असे डॉ. झकेरिया यांचे मत आहे.

मुस्लिमांच्या समस्येवर काय व्यवहार्य तोडगा असू शकतो, या विषयी आपले जिना यांच्या भूमिकेशी तीव्र मतभेद आहेत. त्यांनी त्यावेळी मुस्लिमांना स्वर्गात नेण्याचे आश्वासन दिले होते. मात्र प्रत्यक्षात त्यांनी फाळणीच्या रूपात मुस्लिमांना नरकात ढकलले आहे, असा आरोप डॉ. झकेरिया यांनी केला आहे.

दक्षिण आशियात हिंदू बहुसंख्य असून त्यांच्याशी सलोख्यानेच संबंध वृद्धिगत करणे आवश्यक आहे. मुस्लिमांनी आपल्या भल्यासाठी तरी डोळे उघडावेत, हा या ग्रंथामागील उद्देश आहे, असे डॉ. झकेरिया यांनी स्पष्ट केले.

पंतप्रधान अटलबिहारी वाजपेयी हे मुंबईत गुडघ्यावरील शस्त्रक्रियेसाठी आले असताना आपण त्यांना या ग्रंथाचा मसुदा वाचण्यास दिला होता. हा ग्रंथ माहितीपूर्ण असून तो आवडल्याचे श्री. वाजपेयी यांनी आपणास सांगितले. या ग्रंथाचे प्रकाशन आपल्या हातून व्हावे, अशी इच्छा मी त्यांच्याजवळ व्यक्त केली होती. तेव्हा ते म्हणाले होते की 'जनरल परवेझ आणि माझ्यात तुम्ही कशाला आणखी समस्या निर्माण करता!'

प्रार्थनाविषयी असणे हीच माझी ताकद आणि मर्यादा

मी प्रार्थनाविषयी आहे, हा माझा कमकुवतपणा नाही. ती माझी ताकद आहे आणि मर्यादादेखील. स्वप्नांची भातुकली रंगवणारा मी एक कलावंत आहे, अशा शब्दात ख्यातनाम कवी ग्रेस यांनी आपले मनोगत व्यक्त केले.

सोलापुरातील भैरतरन दमाणी पुरस्कार वितरण सोहळ्यात ते बोलत होते. बांधता नदीत भिंत, डोहात उठती तरंग, अशा ओळी उद्धृत करून कवी ग्रेस म्हणाले, माझ्या निर्मितीचे गुपित पाण्याशी आहे. वारकऱ्यांचे पद्य आणि महानुभावांचे गद्य यातून मी काही घेतले आहे. मी स्वतःचा प्रचारक नाही. माझा कसला बाणा नाही. बाणा बाई बाणा, गाणे संपले आता प्रसाद आणा, ही आपली वृत्ती नाही. कोणताही निर्मितीशील आत्मा काय करतो, भातुकलीचा पेच असो की भूकंपाची वार्ता असो, तो सृजनाच्या तत्त्वाला चोखाळतो, आपणही तेच केले, असे ते म्हणाले.

आपल्या आत्ममग्न मनोगतात ते पुढे म्हणाले, संध्याकाळ, मळभ हे तुमच्या कवितात, लेखनात वारंवार का आढळते, असा सवाल मला अनेक वेळा विचारला जातो. मी म्हणतो, अँन इक्विनिंग इज आल्सो ट्वायलाईट. संध्येपाशी फकीरमात्रा, यतिभंगाचा एक उपाय,

गोरज उधळून बन्सीधराने भूलवून न्यावी कपिला गाय, यात काय ते समजा. आतड्याला असलेल्या संस्मरणीय टिपणांनी मी लिहितो. रवींद्रनाथ टागोरांच्या प्रार्थनेची उजळणी मी करतो. कोणत्याही प्रातिनिधिक विचाराचे अस्तित्व किती काळ असते. वीज किती काळात झगमगून लुप्त होते. तेवढ्या वेळात तुम्हाला जेवढं पाहता येईल तेवढे पाहा. वीज जास्त काळ राहिली तर तुमची बुबुळे बेचिराख होतील.

चिपळूणचे कामगार साहित्य संमेलन

चिपळूणचे १० वे कामगार साहित्य संमेलन मराठी साहित्य संमेलनाच्या तोडीसतोड झाल्याचा दावा महाराष्ट्र कामगार कल्याण मंडळाचे अध्यक्ष आणि कामगार राज्यमंत्री हेमंत देशमुख यांनी केला. मराठी साहित्यात वाढू लागलेल्या हस्तीदंती गलबलाटामध्ये संपूर्ण वादविरहित असे हे संमेलन स्मरणात राहिल, असेही ते म्हणाले.

आगामी कामगार साहित्य संमेलन पुढील वर्षी मुख्यमंत्र्यांच्या गावी म्हणजे लातूरला होईल.

संमेलनाचा समारोप करताना लेखक मधु मंगेश कर्णिक म्हणाले की, साहित्यिकाने आपली झुल उतरवून समाजात समरस झाले पाहिजे. साहित्य हे माणसाला जवळ आणणारे, त्याच्याशी संवाद साधणारे असते आणि म्हणून साहित्यिकाने समाजाशी समांतर राहिले पाहिजे. कार्यक्रमाचे प्रास्ताविक कामगार आयुक्त मोहन धोत्रे यांनी केले. साहित्य संमेलनाच्या अध्यक्षा विजया राजाध्यक्ष, कवी नारायण सुर्वे, विठ्ठल वाघ आदी मान्यवरांच्या उपस्थितीत सांगता समारंभ पार पडला.

कविता हा जीवन समृद्ध करणारा अनुभव

कविता आपले जीवन समृद्ध करते. आपले जीवन समृद्ध करणारेच हे अनुभव असतात, असे उद्गार वसंत आबाजी डहाके यांनी काढले.

कवी, लेखक, समीक्षक, प्राध्यापक आणि 'सचिन्स फादर' म्हटल्यावर अपरिचितांनाही सुपरिचित झालेले रमेश तेंडुलकर यांच्या तिसऱ्या स्मृती दिनानिमित्त कीर्ती महाविद्यालयाच्या विद्यमाने आयोजिलेल्या 'आम्हालाही काही सांगायचं आहे कवितेबद्दल' या आगळ्यावेगळ्या कार्यक्रमांमध्ये ते बोलत होते.

कोणत्याही कलेच्या माध्यमातून मिळणारा आनंद आपले जीवन समृद्ध करणाराच असतो- मग ती कोणतीही कला असो, नाट्य, नृत्य, चित्रकला किंवा काव्य- यातील आनंद हा द्विगुणित होत असतो. मात्र, यात सातत्य नसेल तर आपल्याला हा आनंद अनुभवता येत नाही. आपलं वाचन थांबलं आणि आपण दुसऱ्याच कशात मग्न झालो तर, आपण काव्यातील आनंद उपभोगू शकत नाही. सर्वसामान्य रसिक कवितेच्याजवळ आहे असे वाटत नाही, अशी खंतही त्यांनी व्यक्त केली. कविता सादरीकरणाने किंवा कलाकृतीने सांगितली तरच कळेल असं नाही. काही वेळेस सादरीकरणाने श्रेष्ठ कविताही सर्वसामान्यांपर्यंत पोहोचत नाही.

नाट्य दिग्दर्शक विनय आपटे, डॉ. विजया राजाध्यक्ष, डॉ. व्ही. एन. श्रीखंडे, बॅडमिंटनपटू नंदू नाटेकर, नीलिमा सावंत, प्रकाश पिटकर, हरिश्चंद्र थोरात यांच्या सहभागामुळे परिसंवादाला एक अनोखी रंगत चढली होती.

काव्य वाचनाच्या सत्रात व्ही. एन. श्रीखंडे यांनी बा. भ. बोरकर यांची कविता सादर केली. तसेच आईवर कविता खूप असतात, मात्र; वडिलांवर कविता आढळून येत नाही, असे सांगून हास्यविनोदाची झालर लावली. तर, रमेश तेंडुलकर यांचे आवडते शिष्य वसंत सावंत यांच्या पत्नी नीलिमा सावंत यांनी 'उगवाई' ही कविता सादर केली. 'फुलांना आली पहाट' ही मनोहरांची कविता प्रकाश पिटकर यांनी पेश केली. तसेच हरिश्चंद्र थोरात यांनी भालचंद्र निमाळी यांची कविता सादर केली. तर, विजया राजाध्यक्ष यांनी खुद्द रमेश तेंडुलकर यांची कविता सादर करून तेंडुलकरांच्या काव्याला पुन्हा एकदा उजाळा दिला.

कवितेची भाषा, साहित्याची भाषा आणि व्यवहारातील भाषा यात काय फरक आहे, असे विचारताच मिलिंद मालशे म्हणाले की, भाषेचा विशिष्ट असा प्रकार नाही की जी फक्त कवितेतच वापरली पाहिजे. सर्वसामान्य भाषेचं प्रतिबिंब काव्यात दिसलं पाहिजे. सर्वसामान्य भाषाच आपल्याला भिडते. एकच कविता सारखी सारखी सुचली तर काय करावं, असे विचारताच डॉ. विजया राजाध्यक्ष म्हणाल्या की अशा वेळी थोडं थांबावं. आणि दुसरी कोणती कविता सुचतेय का, याचा शोध घ्यावा. आजकाल चारोळीचा सुळसुळाट आहे. चारोळी हा देखील कवितेचाच प्रकार आहे का, असे विचारताच त्या म्हणाल्या की संख्येला महत्त्व नाही. कविता एक ओळीची दोन ओळीची किंवा वीस ओळीचीदेखील असू शकते. चारोळीवर मूल्यमापन करू नये, असे मत त्यांनी यावेळी व्यक्त केले. कविता वाचल्यावर तिचा आपल्या आयुष्यावर काय परिणाम होतो, यावर नीलिमा सावंत म्हणाल्या की, कवितांचा आपल्या आयुष्यावर परिणाम होतो. एखाद्या खचलेल्या व्यक्तीचे मनोधैर्य वाढविण्यासाठी कवितांचा उपयोग होतो.

यावेळी 'प्रभात प्रकाशन' निर्मित नितिन तेंडुलकर यांच्या 'उडता उडता' पुस्तकाचे प्रकाशन विजया राजाध्यक्ष यांच्या हस्ते करण्यात आले.

पुण्यातले अमृतमहोत्सवी साहित्य संमेलन

शिक्षण व शासकीय कारभारात सर्व पातळ्यांवर राज्य शासनाने मराठीची सक्ती करायला हवी आणि मराठी भाषकांनी संपूर्ण जीवनव्यवहारात मराठीचा वापर कटाक्षाने करायला हवा, अशा सूचना करतानाच मराठी भाषा जगवण्याची जबाबदारी साहित्यिकांची व महामंडळासह साहित्यिक संस्थांची आहे, असे प्रतिपादन मराठी साहित्य संमेलनाचे अध्यक्ष राजेंद्र बनहट्टी यांनी केले.

अखिल भारतीय मराठी साहित्य महामंडळाच्या वतीने आयोजित अमृतमहोत्सवी साहित्य संमेलनाचे उद्घाटन शिवशाहीर बाबासाहेब पुरंदरे यांच्या हस्ते झाले. मावळत्या अध्यक्षा विजया राजाध्यक्ष, महामंडळाचे अध्यक्ष डॉ. गं. ना. जोगळेकर, संमेलनाचे कार्याध्यक्ष डी. एस. कुलकर्णी, कार्यवाह मोहन दाते, माजी संमेलनाध्यक्ष प्रा. वसंत बापट, राम शेवाळकर, द. मा. मिरासदार, ना. सं. इनामदार, आदी व्यासपीठावर उपस्थित होते. मुख्यमंत्री विलासराव देशमुख व माजी संमेलनाध्यक्षा शान्ता शेळके उपस्थितांमध्ये पहिल्या रांगेत बसले होते.

बनहट्टी यांचे मराठीबाबतचे आग्रही प्रतिपादन, शिवशाहीर बाबासाहेब पुरंदरे यांच्या उद्घाटनपर भाषणातील मराठी साहित्यिकांना अंतर्मुख करणाऱ्या सूचना, मावळत्या अध्यक्षा

विजया राजाध्यक्ष यांचे साजेसे भाषण या गोष्टी लक्षवेधी ठरल्या.

सुबत्ता असताना साहित्यनिर्मितीही तशीच होते पण कठीण काळात आजचे साहित्यिक कोणते साहित्य निर्माण करतात आणि नव्या पिढीला साहित्यातून कोणत्या महत्वाकांक्षा व स्वप्न देत आहेत, असा सवाल करून उद्घाटनपर भाषणात शिवशाहीर बाबासाहेब पुरंदरे म्हणाले की, क्रीडांगण, शेती, समाजकारण अशा सर्व क्षेत्रात नव्या पिढीनं हिरीरीनं पुढं यावं आणि राष्ट्रभारणीसाठी योगदान द्यावं, असं काही त्यांना साहित्यातून कोण देणार आहे, असा सवालही पुरंदरे यांनी केला.

संमेलनासह होणाऱ्या विद्रोही व अन्य सर्व संमेलनांशी, त्यातील तरुण लेखकांशी संवाद साधण्याचे काम ज्येष्ठ साहित्यिकांनीच करायला हवे, अशी अपेक्षा मावळत्या अध्यक्ष विजया राजाध्यक्ष यांनी व्यक्त केली. हे देणं ज्येष्ठ लेखकांनी देतानाच उभयतांमधील अंतर म्हणजे काळानं निर्माण केलेले आहे, हे तरुण साहित्यिकांनी स्वीकारायला हवं, अशी अपेक्षाही त्यांनी व्यक्त केली.

माहिती-तंत्रज्ञानाचा अनादर न करताही मराठीचा जाज्वल्य अभिमान ठेवता येतो, असे सांगून डॉ. जोगळेकर म्हणाले की, मातृभाषा हे विचारांचे पोषण करणारे रसायन आहे आणि ते शुद्ध असल्यास आपण माहिती-तंत्रज्ञानासारखी हजारो कौशल्ये आत्मसात करू शकू.

मराठीसाठी सरकार काही करते वा नाही, याचा विचार न करता आपण मराठीसाठी काय करणार, याचा विचार करायला हवा, अशी अपेक्षा स्वागतपर भाषणात ज्ञानेश्वर आगाशे यांनी व्यक्त केली. कार्याध्यक्ष मुकुंद अनगळ यांनी पुणे मराठी ग्रंथालय या संयोजक संस्थेच्या कार्याची माहिती दिली व प्रास्ताविक केले. सुधीर गाडगीळ यांनी सूत्रसंचालन केले, श्रीकांत देव यांनी मान्यवरांच्या संदेशांचे वाचन केले, तर मोहन दाते यांनी आभार मानले.

लग्गीन

प्रा. संजीव गिरासे

**'गोतावळा' नंतरची अस्सल
ग्रामीण जीवनाचं दर्शन
घडवणारी एकमेव कादंबरी.**

- * कधी ही न हाताळलेले विषय.
- * संपूर्ण खान्देशी अहिराणी बोली भाषेतली पहिलीच कादंबरी.
- * एका मतीमंदाच्या लग्नाच्या घडपडीचं हृदय पिळवटणारं चित्रण.

पृष्ठे : १२६ किंमत : ११० रु.

राजश्री प्रकाशन २३ नानक निवास, बालाजीनगर, धनकवडी पुणे

मेहता मराठी ग्रंथजगत / फेब्रुवारी २००२ / १८

साहित्य
जगवण्याची जबाबदारी
साहित्यप्रेमी रसिकांची
आहे.

पुणे येथे भरलेल्या अमृत-
महोत्सवी मराठी साहित्य
संमेलनाचे अध्यक्ष राजेंद्र बनहट्टी
यांनी अध्यक्षपदावरून मांडलेले
विचार.

मित्रहो,

अलीकडे बरेच दिवस हे मराठी भाषेवरच्या अन्यायाचे वादंग माजलेले आहे. मराठीची गळचेपी होत आहे, मराठीवर अन्याय होत आहे, अशी ओरड चालू आहे. वर्तमानपत्रात लेख-प्रतिलेख आले आहेत. चर्चासत्रे-भाषणे सगळीकडे होत आहेत. विधानसभेतही हे प्रकरण गाजले आहे. नेहमीप्रमाणे तेथे खडाजंगी झाली आहे.

पण प्रश्न असा आहे की, हा अन्याय होत असला, तर तो कोण करतो आहे? कसा करतो आहे? या अन्यायाचे स्वरूप काय? केवळ वैयक्तिक दैनंदिन व्यवहारातच नव्हे, तर जीवनाच्या सर्वच क्षेत्रांत आज इंग्रजीचे वर्चस्व प्रस्थापित झालेले आहे. इंग्रजी आले नाही तर आपण मागे राहतो, ही मनोवृत्ती आहे. इंग्रजी लिहिता-बोलताना काही चुकले तर आपण शरमिंदे होतो, पण मराठी व्याकरण किंवा शुद्धलेखन चुकले तर आपल्याला जराही खंत वाटत नाही.

ही मानसिकता आपल्या अंगी बाणली ती काही आजची किंवा काल-परवाची गोष्ट नाही, तर तिला मोठा इतिहास आहे. दीडशे वर्षांच्या पारतंत्र्यात आपल्या रोमारोमात ती मुरलेली आहे. म्हणून स्वातंत्र्य मिळून पन्नास वर्षे झाली तरी जनमानसावरील इंग्रजीची पकड सैल होण्याऐवजी उलट घट्ट होत आहे. इतकेच नव्हे, तर शासनाच्या कारभारातही तिचे स्तोम कायम राहिले आहे.

एकीकडे शासनाची अनास्था आणि दुसरीकडे जनतेची, म्हणजे आपली उदासीनता यांच्या परस्परपूरक अशा कात्रीत सापडल्यामुळे महाराष्ट्रात मराठीचे खच्चीकरण होत आहे. शासनाने पहिलीपासून इंग्रजी सुरू केले किंवा अकरावीला मराठीला माहिती तंत्रज्ञान हा पर्याय ठेवला की, आपण खवळून उठतो. अभ्यासक्रमातील, शिक्षणक्रमातील मराठीची ही गळचेपी आहे, असा गिल्ला करतो. पण शासनाने काय केले आहे तर केवळ आपल्या इंग्रजीधार्जिण्या वृत्तीला, इंग्रजी मानसिकतेला खतपाणी घातले आहे. आपल्याला इंग्रजी हवे असेल तर शासन तरी दुसरे काय करणार? कारण शेवटी शासन हे आपलेच आहे, हे आपण विसरतो आणि त्याचबरोबर ही मराठीची गळचेपी म्हणजे मराठी या आपल्या मायभाषेच्या जीवनव्यवहारातून आपणच करीत असलेल्या उच्चाटनाचे फलित आहे ही वस्तुस्थिती आपण डोळ्याआड करतो.

खरे म्हणजे राज्यकारभार शंभर टक्के मराठीत करण्यासाठी आज शासनाने त्यांचे मराठी भाषेसंबंधीचे धोरण प्रत्यक्षात आणण्याची गरज आहे. त्याकरता अगदी खालपासून वरपर्यंत

मेहता मराठी ग्रंथजगत / फेब्रुवारी २००२ / १९

म्हणजे खेड्यातल्या ग्रामपंचायतीपासून तर थेट मुंबईच्या सचिवालयपर्यंत सर्व खात्यांचा कारभार मराठी भाषेत चालायला हवा. त्यासाठी सर्व शासकीय अधिकारी आणि कर्मचारी यांना नुसते मराठी येणे नव्हे, तर उत्तम मराठी लिहिता-वाचता व बोलता येणे आवश्यक आहे. म्हणून प्रत्येक अधिकारी हा मराठी साहित्याचा पदवीधर असलाच पाहिजे, अशी पूर्व-अट शासकीय नोकरीसाठी घालणे जरूर आहे. कारण सर्व पत्रव्यवहार, कागदपत्रं व लिखाण हे आजच्या शासकीय मराठीत नव्हे, तर उत्तम मराठीत व्हायला हवे. मराठी साहित्याची पदवी अशासाठी की साहित्याचा अभ्यास केल्याशिवाय आपली भाषा किती समर्थ आहे, सुंदर आहे, हे समजत नाही. म्हणून आज शासन संगणकसाक्षरतेचा आग्रह धरते आहे तसाच मराठी विषयातील पदवीचा आग्रह धरला तरच राज्यकारभाराचे परिपूर्ण मराठीकरण होणे शक्य आहे.

त्याचबरोबर शिक्षणाचेही संपूर्ण मराठीकरण करणे आवश्यक आहे. त्यासाठी सर्व ज्ञानशाखांमध्ये, सर्व स्तरांवर मराठी हीच शिक्षणाची अनिवार्य भाषा होणे अपरिहार्य आहे.

एकात्म मराठी समाज निर्माण होण्यासाठी केवळ मराठी माध्यम सक्तीचे करणे पुरेसे नाही तर मराठी साहित्य हा विषय देखील सक्तीचा करायला हवा.

कोणताही माणूस हा मातृभाषेत विचार करत असतो. तसा मराठी माणूस मराठीत विचार करतो. इंग्रजीत लिहिता-बोलताना, शिकताना आणि शिकवताना तो केवळ मनातल्या विचारांचे भाषांतर करत असतो. जन्मभर भाषांतल्या म्हणून मराठी माणसाला जगायचे आहे का? हा प्रश्न आहे.

खरे तर सर्व विषयांचे कला, वाणिज्य, विज्ञान, तंत्रज्ञान यांचे उच्च आणि अत्युच्च शिक्षण मराठीतून देणारे मराठी विद्यापीठ आतापर्यंत महाराष्ट्रात स्थापन व्हायला हवे होते. वास्तविक १९४९ साली पुणे विद्यापीठाची स्थापना कला, वाणिज्य, विज्ञान हे सर्व विषय मराठीतून शिकवायचे याच उद्देशाने झाली होती. पण आज अर्धशतक लोटले तरी पुणे विद्यापीठात मराठी सोडले तर इतर कोणत्याही विषयाचे शिक्षण मराठीतून दिले जात नाही.

इंग्रजीधार्जिणेपणाची मानसिकता बदलली तरच जीवनव्यवहाराचे मराठीकरण होणार आहे. ही मानसिकता भिनायला पारतंत्र्याची दीडशे वर्षे लागली. ती नष्ट करायला कदाचित स्वातंत्र्याची शंभर, दीडशे किंवा दोनशे वर्षे लागतील. पण केव्हा तरी सुरुवात करायला हवी. पण ही मानसिकता बदलणार कशी आणि कोण? तर ती सगळा जीवनव्यवहार मराठीत करून आपणच बदलणार आहोत. दुसरे कोण? अर्थात हे म्हणणे जितके सोपे आहे ते करणे कठीण आहे. कारण त्यासाठी सर्वप्रथम अर्थार्जनाची परिस्थिती बदलणे आवश्यक आहे. इंग्रजीतून शिक्षण झाले असले, इंग्रजी लिहिता-बोलता आले की नोकरीत प्राधान्य मिळते. त्यामुळे वाणिज्य किंवा विज्ञान-तंत्रज्ञानाची पदवी मराठीतून असेल तर नोकरीची वानवा पडते. म्हणून सर्वसामान्य मराठी जनतेने तसेच निदान मराठी उद्योजक, तंत्रज्ञ आणि व्यावसायिक या सगळ्यांनी रोजच्या कामकाजात मराठी उपयोगात आणले तरच मराठीतून शिक्षण घेणाऱ्याला, मराठी भाषेवर प्रभुत्व असणाऱ्याला अर्थार्जनाची संधी उपलब्ध होणार आहे.

व्यवहारात सर्वत्र मराठीचा आग्रह आपण धरणार आहोत का? महाराष्ट्राच्या मराठीकरणासाठी मराठी साहित्य महामंडळ आणि मराठीच्या संवर्धनासाठी आणि संरक्षणासाठी स्थापन झालेल्या साहित्य संस्था केवळ शासनाकडेच नव्हे, तर समाजामध्ये मराठीच्या जनजागरणाची चळवळ उभारणार आहोत काय? आणि त्या मराठीकरणाच्या मोहिमेला आपण सर्व मराठी माणसे पाठिंबा

देणार आहोत काय? मोठमोठ्या उद्योग समूहाच्या निदान महाराष्ट्रातल्या कारभारात तरी मराठीचा वापर होणार काय? टाटा, बिरला, बजाज, गोदरेज, गोयंका, वाडिया वगैरे उद्योगपतींच्या निदान महाराष्ट्रात ठिकठिकाणी फडकणाऱ्या जाहिराती तरी मराठीत दिसणार आहेत काय? दूरचित्रवाणीच्या मराठी वाहिन्यांवर तरी सगळ्या जाहिराती मराठीत देण्यात येणार आहेत काय? सचिन तेंडुलकर दूरचित्रवाणीवर एकसारख्या जाहिराती करत असतो. त्यातली एखादी तरी जाहिरात तो मराठीत करणार आहे का? आपल्या मुलांना आपण मराठी माध्यमाच्या शाळेत घालणार आहोत का? आपल्या नेहमीच्या व्यवहारात आपण किमान आपल्या सद्दा तरी मराठीत करणार आहोत का? हे प्रश्न आपण कसे सोडवतो यावर मराठीचे महाराष्ट्रातील वर्चस्वच नव्हे, मराठीचा विकास अवलंबून आहे. महाराष्ट्र हा मराठीमय झाल्याशिवाय महाराष्ट्राला तरणोपाय नाही. म्हणूनच महाराष्ट्रात मराठीला पर्याय नाही.

ज्या भाषेत सदोदित उत्तमोत्तम साहित्य निर्माण होते नि साहित्यरसिकांच्या प्रतिसादामुळे ते जगते, फुलते, विकसित होते, ती भाषा कधीच मरत नाही. म्हणून भाषा जगवण्याची जबाबदारी साहित्यिकांची आहे आणि साहित्य जगवण्याची जबाबदारी साहित्यप्रेमी रसिकांची आहे. त्यामुळे जोपर्यंत आपल्यासारखे साहित्यप्रेमी रसिक हजारांच्या संख्येने साहित्य संमेलनात येऊन मराठी भाषेचा, मराठी साहित्याचा उदो उदो करतात, साहित्यप्रेमाचा हा उत्सव साजरा करतात, तोपर्यंत मराठीला मरण नाही. ती अजरामर राहणार आहे.

अखिल भारतीय मराठी बालकुमार साहित्य संमेलन, संस्थेचे पुरस्कार जाहिर

सन २००० मध्ये प्रकाशित झालेल्या पुस्तकांसाठी पुढीलप्रमाणे पारितोषिके प्रदान करण्यात आली.

१) अनंत भावे, टंगळमंगळ कल्याण इनामदार, नवलाईचे झाड	ग. ह. पाटील काव्यपुरस्कार, विभागून
२) शुभदा साने, मजेचा तास	वा. गो. आपटे कथापुरस्कार
३) शुभदा मोने, आपले पंतप्रधान	रा. गो. देसाई चरित्रपुरस्कार
४) डॉ. मेधा सिधये, घाटातले आभाळ	कारले गुरुजी प्रथम प्रकाशन पुरस्कार
५) नीलिमा भावे, जयबाबा फेलुनाथ	मेहता अनुवाद पुरस्कार
६) संजय पाठक, हे करून पहा	श्री. बा. रानडे विज्ञानपुरस्कार
७) डॉ. मंदा खांडगे, दोडी	दयार्णव किशोर कथापुरस्कार
८) डॉ. इन्दुमती अरकडी, राजा मंगळवेढेकरांचे बालसाहित्य	अमरेंद्र गाडगीळ शोधनिबंध-पुरस्कार
९) चंद्रमोहन कुलकर्णी, अजब गाणी	सर्जेराव जगताप सजावटपुरस्कार
१०) डॉ. प्र. न. जोशी भारतीय एकात्मता-	बा. मा. भिडे सामान्य ज्ञानछंद पुरस्कार
११) वासंती इमानदार- जोशी, मनिमाऊने काढली खाणावळ	वेणुताई अरगडे शिशुकथा पुरस्कार
१२) भगवान अंजनीकर, जंगलचा राजा	जोशी कादंबरी पुरस्कार
१३) सुषमा जोशी, दूर कुठं तरी	चिं. वि. जोग नाट्यपुरस्कार
१४) छात्रप्रबोधन आणि मुलांचे मासिक दिवाळी अंक २०००	बालमित्र मासिक पुरस्कार, विभागून

डी. एस. इटोकर यांना उत्कृष्ट वाङ्मय निर्मितीचा यदुनाथ थत्ते राज्य पुरस्कार

मा. यशवंतराव चव्हाण यांच्या स्मृतिदिनाचे औचित्य साधून सांस्कृतिक कार्य संचालनालयाच्या वतीने दिला जाणारा यदुनाथ थत्ते पुरस्कार डी. एस. इटोकर यांच्या फक्त खेळण्यासाठी या पुस्तकाला मिळाला.

इटोकर हे श्री शिवाजी विद्यालय चिखली येथे चित्रकला शिक्षक आहेत. यापूर्वी त्यांना आदर्श शिक्षक राज्य पुरस्कार व काकासाहेब दांडेकर कॅम्पलिन कला शिक्षक पुरस्कार मिळाले आहेत. विज्ञानातून लोकसंख्या शिक्षण, छंदातून विज्ञान, सोपे स्क्रिन प्रिंटिंग, हसत-खेळत विज्ञान, हा खेळ बाहुल्यांचा, रमत गमत विज्ञान, वैज्ञानिक खेळणी, वाचनातून विज्ञान, वैज्ञानिक सृजनशीलता,

धडपडीतून विज्ञान व फक्त खेळण्यासाठी, ही ११ पुस्तके प्रकाशित झाली आहेत.

कोमसापचे पुरस्कार

कोकण मराठी साहित्य परिषदेतर्फे साहित्यविषयक पुरस्कारांचे १६ डिसेंबरला वसई येथे कोमसापच्या साहित्य संमेलनात संमेलनाध्यक्ष नारायण सुर्वे यांच्या हस्ते वितरण झाले.

उत्कृष्ट कादंबरीसाठी र. वा. दिघे स्मृती पुरस्कार टकराव या अभिजित हेगशेट्टे यांच्या कादंबरीला तर कादंबरीसाठीचा प्रोत्साहनपर पुरस्कार हरिहर आठलेकर यांच्या वळणवाट या कादंबरीस देण्यात आला.

कथासंग्रहासाठी वि. सी. गुर्जर स्मृती पुरस्कार बाळ राणे यांच्या भूकंप या पुस्तकास, तर प्रोत्साहनपर पुरस्कार दार उघड बया दार उघड या गिरिजा कीर यांच्या पुस्तकास जाहीर झाला आहे. कविता संग्रहासाठी दिला जाणारा आरती प्रभू स्मृती पुरस्कार, दर्शन या शंकर वैद्य यांच्या कवितासंग्रहास प्राप्त झाला.

कवितासंग्रहासाठीचा प्रोत्साहनपर पुरस्कार प्रवीण बांदेकर यांच्या येरू म्हणे या काव्यसंग्रहाला दिला गेला. प्रभाकर पाध्ये यांच्या स्मृतीप्रीत्यर्थ दिला जाणारा समीक्षेसाठीचा पुरस्कार एम. पी. पाटील यांच्या नाट्यसमीक्षा या पुस्तकास तर खट्याळकी या सुधीर सुखटणकर यांच्या पुस्तकास ललितगद्य प्रकारातील अनंत काणेकर स्मृती पुरस्कार दिला गेला.

चरित्र-आत्मचरित्रांसाठी दिला जाणारा धनंजय कीर स्मृती पुरस्कार योगीराज बागूल यांच्या पाचट या पुस्तकास, तर बालवाङ्मयासाठी दिला जाणारा प्र. श्री. नेरूरकर स्मृती पुरस्कार आधुनिक आजीच्या गोष्टी या डी. व्ही. कुलकर्णी यांच्या पुस्तकास देण्यात आला. संकीर्ण वाङ्मयासाठी वि. कृ. नेरूरकर स्मृती पुरस्कार भाषा आपली सर्वांचीच या अविनाश बिनीवाले यांच्या पुस्तकास देण्यात आला.

विशेष वाङ्मय पुरस्कारामध्ये आठवणींचा मोहोर या राजाभाऊ गवांदे यांच्या पुस्तकाला ललितगद्य पुरस्कार, चरित्र आणि आत्मचरित्रासाठी विशेष साहित्य पुरस्कार अशोक चिटणीस यांच्या महाराष्ट्राचा कोहिनूर या पुस्तकास देण्यात आला.

उदय खानोलकर यांच्या गाठोडं या कादंबरीस, उषा भागवत यांच्या पुरश्चरण या कथासंग्रहास, शरद काळे यांच्या केले मन वेगळे या कथासंग्रहास, अनिल कांबळी यांच्या रंगहोळी काव्यसंग्रहाला आणि लालजी देसाई यांच्या जोहार मायबाप या आत्मचरित्रांना प्रोत्साहनपर विशेष पुरस्कार देण्यात आले.

सत्यभामाबाई गाडगीळ ग्रंथमित्र पुरस्कार बाळकृष्ण सावंत यांना दिला गेला. वासंती गाडगीळ पुरस्कार अजय यांना, गुरुवर्य अ. आ. देसाई वाङ्मयीन कार्यकर्ता पुरस्कार आर. एम. पाटील यांना, राजा राजवाडे पुरस्कार दमयंती भोईर यांना, वामनराव दाते को. म. सा. प. उत्कृष्ट शाखा पुरस्कार सुधागड पाली येथील शाखेस देण्यात आले.

ज्येष्ठ साहित्यिक श्री. ना. पेंडसे यांनी पुरस्कृत केलेली पारितोषिके प्रतीक शिंदे, स्वप्नील दाभोळकर आणि गौरव धुर्ये या विद्यार्थ्यांना देण्यात आला.

कमलाकर नाडकर्णी यांना माधव मनोहर पुरस्कार

रंगतसंगत प्रतिष्ठानतर्फे दिवंगत माधव मनोहर पुरस्कार ज्येष्ठ नाट्यसमीक्षक कमलाकर

नाडकर्णी यांना देण्यात आला. ५००० रुपयांचा हा पुरस्कार आहे. नट, दिग्दर्शक, लेखक तसेच समीक्षक अशा चहुअंगांनी नाडकर्णी यांनी रंगभूमीची सेवा केली, त्याबद्दल हा गौरव करण्यात येत असल्याचे प्रतिष्ठानचे अध्यक्ष प्रमोद आडकर यांनी सांगितले. यापूर्वी नाडकर्णी यांना नाट्यदर्पण, अ. भा. नाट्यपरिषद पुरस्कार आदी पुरस्कार व सन्मान प्राप्त झाले आहेत.

तुषार भद्रे यांना ज्येष्ठ कलावंत पुरस्कार

सातारा येथील साहित्य कला प्रतिष्ठानच्या वतीने देण्यात येणारा ज्येष्ठ कलावंत पुरस्कार तुषार भद्रे यांना देण्यात आला. या प्रतिष्ठानच्या वतीने देण्यात येणाऱ्या डॉ. शिवाजीराव चव्हाण संशोधन छात्रवृत्तीसाठी प्रा. विलासराव हिंदूराव पाटील (कोल्हापूर) यांची निवड करण्यात आली.

लोकरंगमंच संस्थेच्या माध्यमातून दरवर्षी लहान मुलांना अभिनय व नृत्याचे प्रशिक्षण भद्रे देतात. प्रा. पाटील यांनी अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनाच्या अध्यक्षीय भाषणांचा चिकित्सक अभ्यास हा संशोधन प्रबंध घेतला.

'झळाळ'साठी श्री. ज. जोशी पुरस्कार

पुणे नगर वाचन मंदिरतर्फे वासंती मुद्दुमदार यांच्या 'झळाळ' या ललित संग्रहाला श्री. ज. जोशी पुरस्कार समीक्षक डॉ. चंद्रशेखर बर्वे यांच्या हस्ते देण्यात आला. यावेळी बोलताना श्रीमती मुद्दुमदार म्हणाल्या, "आपल्यातील नकळत सांभाळत असलेले 'मी'पण बाजूला ठेवले की, जगण्यातील सोपेपणा व अवघडपणा समजत जातो. त्याचे वेगळे रूप दिसते. तेच या लेखनातून मांडले आहे."

मुद्दुमदार यांच्या लेखनातून कलात्मक मोकळिकीचा अनुभव मिळतो, असे श्री. बर्वे यांनी सांगितले. सदा डुंबरे व संतोष शेणई यांनी परीक्षक म्हणून काम केले. अविनाश कुलकर्णी यांनी आभार मानले. शंकर दामोदरे यांनी सूत्रसंचालन केले.

'मराठी संस्कृती अभ्यासताना अजूनही शाळकरी मुलीची भावना'

मराठी संस्कृतीचा अभ्यास करताना मला स्वतः आपण अजूनही शाळकरी मुलगीच आहोत असे वाटते, असे मराठी भाषा, संस्कृतीच्या ज्येष्ठ अभ्यासिका अँन फेल्डहाऊस यांनी सांगितले.

मराठी भाषाविषयक लेखनासाठी मराठी अभ्यास परिषदेच्या वतीने देण्यात येणारे महाबँक पुरस्कार डॉ. शं. गो. तुळपुळे आणि श्रीमती फेल्डहाऊस यांनी संपादित केलेल्या 'ए डिक्शनरी ऑफ ओल्ड मराठी' या ग्रंथाला देण्यात आला. डॉ. तुळपुळे यांच्या वतीने त्यांच्या स्नुषा डॉ. माया तुळपुळे यांनी पुरस्कार स्वीकारला. अध्यक्षस्थानी प्रा. प्र. ना. परांजपे होते. मॉस्कोमधील मराठी भाषा, साहित्य व संस्कृती यांच्या प्राध्यापिका इरिना ग्लुशकोवा या समारंभाच्या प्रमुख पाहुण्या होत्या. पाच हजार एक रुपये असे या पुरस्काराचे स्वरूप आहे.

श्रीमती फेल्डहाऊस म्हणाल्या, "जी भाषा आठ कोटी लोक बोलतात त्यांच्यातील मी एक आहे, याचा मला अभिमान वाटतो. मराठी संस्कृतीचा अभ्यास मी गेली अनेक वर्षे करीत आहे; मात्र आजही असा अभ्यास करताना आपण या क्षेत्रात शाळकरी मुलगीच आहोत, असे मला वाटते. आज हा पुरस्कार स्वीकारताना माझ्या भावना संमिश्र आहेत. या ग्रंथाला मिळालेला पुरस्कार स्वीकारताना मला आनंद होतो आहे. तसेच तो माझ्याबरोबर स्वीकारण्यासाठी डॉ.

तुळपुळे नाहीत याचे दुःखही आहे. डॉ. तुळपुळे यांनी त्यांच्या हयातीतच या ग्रंथाचे काम संपविले होते. किरकोळ काम राहिले होते. ते पूर्ण करण्यासाठी मला पाच वर्षे लागली."

श्रीमती ग्लुशकोवा म्हणाल्या, "डॉ. तुळपुळे आणि श्रीमती फेल्डहाऊस यांचा हा ग्रंथ म्हणजे मराठी भाषेचे अभ्यासक, संशोधक यांना अतिशय उपयोगी आहे. डॉ. तुळपुळे आणि श्रीमती फेल्डहाऊस यांची अनेक वर्षांची मेहनत त्यामागे आहे. श्रीमती फेल्डहाऊस यांची ओळख डॉ. तुळपुळे यांच्यामुळेच झाली. मराठी शिकायला एक रशियन मुलगी पुण्यात आल्याचे त्यांना समजल्यानंतर त्यांनी स्वतः मला आपल्या घरी बोलाविले. पुण्यातील माझ्या मुक्कामात आठवड्यातून दोन दिवस ते मला अभंग शिकवित. त्यांच्याबरोबरचा हा काळ माझ्या आयुष्यातील अविस्मरणीय काळ आहे. श्रीमती फेल्डहाऊस या चिकित्सक, अभ्यासू आणि कष्टाळू संशोधक आहेत. त्यांच्या माझ्या मैत्रीनंतर त्यांच्या या संशोधक व्यक्तिमत्त्वाचा माझ्यावर पडलेल्या प्रभावामुळे मी हिंदू धर्माचा अभ्यास करू लागले."

या ग्रंथाची पारितोषिकासाठी निवडण्यामागची भूमिका परीक्षक समितीचे एक सदस्य डॉ. द. दि. पुंडे यांनी सांगितली. कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन परिषदेच्या कार्यवाह नीलिमा गुंडी यांनी केले. आभार मृणालिनी शहा यांनी मानले.

'तुका म्हणे'चे पुरस्कार जाहीर

कवी आणि कवितेला वाहीलेल्या महाराष्ट्रातील प्रतिष्ठीत 'तुका म्हणे' या लघुअनियकालिकाच्या वतीने महाराष्ट्र राज्य स्तरावर 'तुका म्हणे काव्य पुरस्कार' आणि 'तुका म्हणे समीक्षा पुरस्कार' साठी कवी आणि समीक्षकांकडून कविता संग्रह आणि कविता विषयक समीक्षा ग्रंथासाठी आवाहन करण्यात आले आहे.

कविता संग्रहासाठी 'वारा आणि कमळ' : मीरा, मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे या कविता संग्रहाची तुका म्हणे साहित्य पुरस्कारासाठी सन्मानपूर्वक निवड करण्यात आली आहे. पुरस्काराचे स्वरूप प्रशस्तीपत्रक, रोख रक्कम आणि भावपूर्ण सत्कार असे आहे.

फेडरेशन ऑफ इंडियन पब्लिशर्सचे सर्वोत्कृष्ट पुस्तक निर्मितीचे पुरस्कार जाहीर

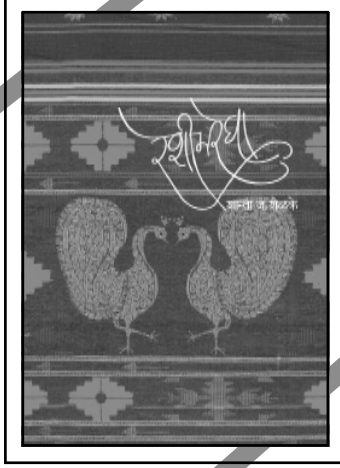
दरवर्षी फेडरेशन ऑफ इंडियन पब्लिशर्स या अखिल भारतीय प्रकाशक संघटनेतर्फे उत्कृष्ट पुस्तक निर्मितीसाठी पुरस्कार दिले जातात. या वर्षीचा भारतीय भाषांमधील उत्कृष्ट पुस्तक निर्मितीतील पेपर बँक विभागातील दुसरे पारितोषिक मेहता पब्लिशिंग हाऊसच्या 'अ मेथॉडिकल इंग्लिश ग्रामर' लेखक : जी. डी. मोरे या पुस्तकाला जाहीर झाला आहे. तसेच भारतीय भाषांमधील संदर्भ पुस्तकाकरिता दिला जाणारा पुरस्कारही मेहता पब्लिशिंग हाऊसच्या 'पर्याय शब्दकोश' लेखक : वि. शं. ठकार या पुस्तकास जाहीर झाला आहे. हे पुरस्कार ३ फेब्रुवारी २००२ रोजी दिल्ली येथे प्रदान करण्यात येणार आहेत.

दक्षिण महाराष्ट्र साहित्य पुरस्कार जाहीर

या वर्षीचा दक्षिण महाराष्ट्र साहित्य पुरस्कार अंधाराचे वारसदार' लेखक : दादासाहेब मोरे या पुस्तकास जाहीर झाला आहे. हे पुस्तक मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे यांनी प्रकाशित केले आहे.

रेशीमरेघा

शान्ता शेळके

पुस्तक परिचय

नशील्या डोळ्यांत पाहून घे,
गुलाबी मस्तीत नाहून घे!

चित्रपटांसाठी व नाटकांसाठी शान्ता शेळके यांनी आजवर विपुल गीते लिहिली. या गीतांमध्ये लावण्या, गौळणी, नृत्यगीते, द्वंद्वगीते यांचे प्रमाण अधिक होते. संगीत दिग्दर्शकाने दिलेली चाल, दिग्दर्शकाने सांगितलेला प्रसंग यांच्या मर्यादा सांभाळून ओटांवर खिळणारी रचना करणे ही एका परीने आव्हानच! आपल्या प्रतिभेची कसरतच! ती कसरत शान्ताबाईंना चांगली जमली. गायक-गायिकांनी या गीतरचनांना सुंदर स्वर दिले. रसिकांना मुग्ध केले. 'रेशीमरेघा' या काव्यसंग्रहात शान्ताबाईंनी लिहिलेल्या लावण्या, गौळणी आणि द्वंद्वगीते यांचा समावेश करण्यात आला आहे. एकूण ७५ रचना

यात आहेत.

हिरव्या रंगाचा छंद, राया, पुरवा
मला हिरव्या पालखीत मिरवा.
हिरवं लुगडं हिरवी चोळी
हिरवं गोंदण गोऱ्या गाली
हिरवी तीट कुंकवाखाली
घाला केसात हिरवा मरवा
मला हिरव्या पालखीत मिरवा!

असा हिरवा चुडा, हिरवा साज, हिरवी बाग, हिरवी बिछायत, हिरवी केळीची पानं- अशा हिरवाईत ही हिरवी राणी आपले हिरवे गुपित श्रावण शिरव्यात प्रकट करून हिरव्या पालखीत स्वतःला मिरवण्याची हौस ती भागवू पाहते.

स्वतःच्या रूपलावण्यावर खूप असलेली, स्वतःच्या वशीकरण कलेवर विश्वास असलेली आणि आपल्या नखऱ्यांनी पुरुषांना पागल करण्यात निष्णात असलेली ही नटरंगी नार शान्ताबाईंच्या लावण्यांच्या केंद्रस्थानी आहे. अनेक लावण्यांतून तिचेच वेगवेगळे मूड समोर येतात.

रात शितळली, सुटे गारवा, चांद सरकला खाली
नीज उतरली डोळ्यांवरती, मला जांभई आली
जवळ या हो, जिवलगा, दूर दूर का?

जवळ ये म्हणताच ती खिडकीतून वारा येतो म्हणून पदर लपेटून घेते, शिणलेल्या देहाने

- १) शांता शेळके यांच्या इशकाच्या लावण्यांतून मराठमोळ्या संस्कृतीचे सुभग दर्शन.
- २) सजणाला खुलवण्यासाठी चतुर नार कोणकोणती अस्त्रे वापरते याचे बायकी आडारवे.
- ३) प्रीतीचे नीतीचे व्यर्थ वायदे नकोत.भुकेल्या देहाचे मागणेच खरे.
- ४) मराठमोळ्या प्रणयभावनेचा आणि शृंगार भावनेचे जातिवंत आविष्कार करणाऱ्या रचना.

जागता जागता नजर खुणांनी हसून विनवते; अजून दूर दूर का हा तिचा सवाल असतो.
सजणा जवळ आला की ती त्याची मनधरणी करते; आग्रहानं सांगते,

नको फुकाची साखरपेरणी
मला आणा एक हिऱ्याची मोरणी
नव्या नवतीत पहिली वहिली
पोरपणाची हौस माझी राहिली
एक सोन्याचं कोंदण घडवा
मधि लाखाची हिरकणी जडवा
राधुनाकाचा दिमाख वाढवा.

सजणाच्या दिलदारपणावर तिचा विश्वास आहे आणि त्या दिलदारपणाच्या बळावरच तिचा सारा साजशृंगार आणि नखरेलपणा चालतो. कारण सजणाने कुबेराच्या थाटात तिच्यावर आपला सारा खजिना लुटवलेला असतो. तिच्यासाठी नाना प्रकारचे अलंकार घेतलेले असतात. लखलखणाऱ्या पुतळ्याच्या माळा, देहाचा रेखीव आकार दाखवणारा कंबरपट्टा, सोनकाकणे, ओटांशी सलगी करणारी नथ, असा लाखाचा शिणगार अंगावर चढवलेला असतो तो सजणाच्या धनदौलतीच्या उघड्या खजिन्याच्या बळावरच!

हा असा मराठमोळ्या अलंकारांचा थाटमाट असूनही या नटमोगरीचा सणावारी नवनवीन शालु-पैठण्या वापरण्याची सोस कमी झालेला नाही. आपल्या रायाला ती मोठ्या जवळिकीने विनवते :

एकदाच की वर्षाकाठी येतो सण पाडवा
मला एक शालु विकत घ्या नवा
जरिपदरावर रुंद कोयरी, वाण गडद पारवा...
घडी घडी उकलता सोनसळ्या दिसेल चमकून रंग

रेशमातुनी खुलेल माझे पिवळे गोरे अंग
 दंडावरती जडवून ऐने चोळि अंजिरी शिवा
 मला एक शालु विकत घ्या नवा.
 मोतिचौकडा हले हलकडी मध्येच माणिक लाल
 नथ सर्ज्याची नाकि घालता हसेल डावा गाल
 थाटमाट मी करीन उजळिन दिवाळीतला दिवा....

आणि असा ऐटबाज देह सजवून 'तबकातल्या ज्योती फुलवून, एकान्तामधी रात्री राजसाला ओवाळण्याचे आश्वासन ती देते. शालूसाठी गळ घालताना या ओवाळणीचे अप्रूपही ती आमिष म्हणून वापरते.

या लावणीची ही नायिका प्रीतीचे नीतीचे व्यर्थ वायदे करित नाही; ती स्पष्टच 'भुकेल्या देहाचे सारे मागणे' असे सरळ सांगून जन्माच्या नात्याचा बहाणाही व्यर्थ आहे, आणि येथे कुणालाच अमरपदाची आस नाही; ह्या महालातली ही घडीची वस्ती म्हणजे सुखाचा हिंदोळा असे समजून मनसोक्त जगावे असे ती आपल्या जीवनाचे तत्त्वज्ञान मांडते. कुलवंताची पोर असूनही रीतिरिवाज विसरून ती लाजरी धीट नजरेने त्याला न्याहाळत राहते आणि आपल्याला हरवून बसते. (७)

सुखाचे हिंदोळे आभाळी चढती
 घडीत वरती, घडीत खालती! (९)

अर्थात ही जी काही घडीची रंगत आहे, ती मात्र पुरेपूर उपभोगावी; सर्वांगाने सजवावी अशीच तिची भावना आहे. ती घडी सजणाच्या साथीने, त्याच्या हृदयाच्या तालात, चंदेरी धुंद हवेतल्या एकान्तात रात्रीला नवा रंग देणारी ठरावी अशी तिची आकांक्षा आहे. काठावर भिडणाऱ्या सागर लाटांच्या पार्श्वभूमीवर ओठांवरती ओठ जुळले की निळ्या निळ्या पाण्यात एक खुले गाणे चांदण्यांचा चुरा करत घुमू लागते. (८). चांदणं रूपाचं भरला आल्यावर त्याला धीर धरवत नाही; तिची वाट बघून डोळे शिणतात. बसंती वाऱ्यात तो आपल्या साजणीला आळवतो,

“तोऱ्यात ये ना, सखे ग साजणी.

सुखाची उधळीत बरसात ये ना सखे ग साजणी.”

शांताबाईंनी या सर्व लावण्यांमधून मराठमोळ्या स्त्रीच्या प्रणयभावनेचा जणू उत्फुल्ल भरजरी मीना बाजारच भरवला आहे. लाखलाखच्या दागिन्यांची तिची हौस अपरंपार आहे. पाडव्याला नव्या शालूमध्ये ती सजून पाहते; तर पंचमीला राया रंगात भिजवा मला म्हणून मागे लागते. (नेम धरून पिचकारी उडवा जीव रंगात माझा बुडवा। ओली कातीव पुतळी घडवा, मोर पिसारा होऊ घा खुला). श्रावणाच्या पहिल्या सोमवारी न्हाऊन धुऊन केस बांधून, टिळा लावून, निळा भरजरी शालू आणि हिरवी काचोळी लेऊन, गळ्यात पाचपदरी मोहनमाळ घालून शूचिर्भूत होऊन शिवमंदिरी जाऊन येईपर्यंत घरधन्याला थांबायला सांगते. (लावणी श्रावणाची), पुनव चांदणे प्याल्यावर ती बासरीच्या सुरावर रास रंगवते तेव्हा कानातले कुंडल, पाठीवरची वेणी वगैरे सारे विसरून ती हरिरूपात अंतर्बाह्य हरवून जाते. (मी पुनव चांदणे प्याले ग)

गोपी-गौळणीच्या रूपात मिरवतानाही या सजणीला धन्यता वाटते. मुरलीचा स्वर कानी आला की भर दिवसा तिच्या तनूवर चांदणे झिमझिमते. (कदंब तर तळी श्याम वनमाली, या कृष्णाला 'काय बाई म्हणू, हे श्यामसुंदर राजसा). नंदलालला ती म्हणते,

नको रे नंदलाला
 अंगणि माझ्या करिसी दंगा
 वेळी अवेळी तू श्रीरंगा
 भलत्या टायी झोंबसि अंगा
 गौळणिसंगे घालिसि पिंगा...
 कशि रागवू तुजसि, मुरारी
 किती सोसावी ही बळजोरी? (नको रे नंदलाला)

कोळीगीतांमध्ये हा सजणा नाखवाच्या रूपात भेटत राहतो. “हे नाखवा, हे माझ्या नाखवा, चांदीच्या संगती नाच, वाऱ्याच्या संगती नाच माझ्या नाखवा” असे ती त्याला विनवते. “रुपेरी पोट माझं रुपेरी कल्ले, रुपेरी शेट्टीचे मारीत वल्हे” म्हणत ती पाण्यात सुळकन बुडी मारण्याची व डोळ्यादेखत दडी देण्याचीही गोड धमकी देते. नर्मविनोदी शैलीतल्या फिरक्या घेणारे 'मला न्हाणुला नवरा भेटला' हे गीत गुदगुल्या करील. त्याच्या गालगुच्चा तिला घ्यावासा वाटतो. त्याचं वय सहा की सोळा असा प्रश्न तिला पडतो. का? तर तो तरुण असूनही तिच्याकडे डोळा फिरवत नाही, तिच्या हसऱ्या इशाऱ्यांनी पाघळत नाही, जिऱ्यात भेटूनही तिचा हात दाबत नाही, अंगाशी झटत नाही. 'कोरस' तिला याबाबत सबुरीचा सल्ला देत राहतो. “न्हाणुल्या नवऱ्याचे करू नको हाल। त्याच्याच चालीनं हळूहळू चाल.”

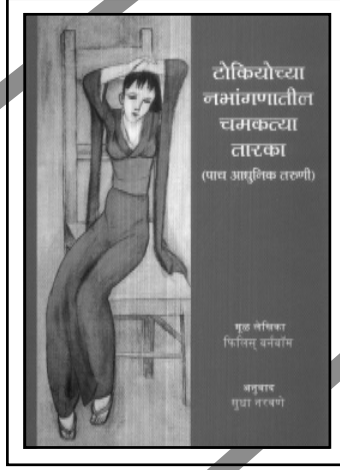
लावणी म्हटली की नाचगाणे आले. पैजण घुंगरांची छुमछुम आली. अत्तराचा फाया आला. ढळणारा खट्याळ पदर आला. शराबी पेला आला. त्याचा तरारणारा फेस; धुंद बेभान चढत जाणारी रात आली. सजवलेली सावरीची शेज आली आणि अलगद कुशीतली लाडेलाले खुशीही आली. नशिल्या डोळ्यात, गुलाबी मस्तीत ज्वानी भरला आली की अंग अंगाला भिडून विजेची टिणगी उडणे आले.

“नशील्या डोळ्यांत पाहून घे
 गुलाबी मस्तीत नाहून घे.
 आली ही ज्वानी भरला
 ओठांशी लावून घे!
 अरे पाखरू आतुर झालं
 त्याला काळजाशी बिलगून घे
 धुंद तुफान दाटून आलं
 त्याचा इशारा जाणून घे
 नशीला डोळ्यांत पाहून घे.”

शांताबाईंच्या 'रेशीमरेघा'मधील या लावण्या व गौळणी म्हणजे एका परीने मराठमोळ्या शृंगार परंपरेचा उन्मुक्त उत्सव आहे. स्त्री रूपलावण्याचा शृंगाराचा जल्लोष आहे. येथील भरजरी वस्त्रे, मनमोहक आभूषणे, पाडवा-पंचमी-पुनवेचे भावबंध, कृष्ण गौळणीचे लाडिक लपंडाव, नर्म-भडक प्रणयाचे उघड उघड आवतण, या सर्वांना सामावून घेणाऱ्या या लावण्या म्हणजे आपल्या संपन्न सांस्कृतिक वारशाचे एक हुरहुर लावणारे स्मरणरंजनात्मक प्रक्षेपण आहे. शांताबाईंनी स्त्री सौंदर्याच्या पारंपरिक कल्पनांना अभिजात अभिमानाने पेश करून मराठमोळ्या अस्मितेचा ध्वज उंच फडकावला आहे.

किंमत : ७० रु. सवलतीत : ६० रु. सभासदांना : ५३ रु. पोस्टेज : २० रु.

टोकियोच्या नभांगणातील चमकत्या तारका

फिलिस बर्नबॉम अनु.: सुधा नरवणे

**जपानमधील पाच बिनधास्त
आधुनिक कर्तृत्ववान महिलांचे
बंडखोर परिचय.**

‘टोकियोच्या नभांगणातील चमकत्या तारका’ ह्या पुस्तकात पाच जपानी महिलांच्या हृदयस्पर्शी कहाण्या आहेत. या पाच तरुणीपैकी दोन चित्रपट तारका आहेत, दोन लेखिका आहेत आणि एक

चित्रकार. त्या सगळ्यांनाच अमाप प्रसिद्धी आणि पैसा लाभला. त्यांचा गाजावाजा होण्यात त्यांच्या भन्नाट प्रेमप्रकरणांचाही मोठा वाटा राहिला. या सर्वच तरुणी बिनधास्त आयुष्य जगल्या; समाजमान्य संकेतांना त्या बेधडक धुडकावत राहिल्या. स्थितिशील जपानी समाजाला त्यांनी पुनःपुन्हा हादरे देऊन गदागदा हलवले. मुक्त अनिर्बंध जीवन जगून आपल्या स्वातंत्र्याची द्वाही फिरवली. त्यासाठी मोठी किंमतही चुकवली. भारतीय वा मराठी वाचकांना हॉलीवुडमधल्या नटनट्यांची बिनधास्त प्रेमप्रकरणे ठाऊक असतात. एलिझाबेथ टेलरने केलेली अनेक लग्ने, इनग्रिड बर्गमनची प्रेमप्रकरणे- वगैरे वगैरे. जपानी नटनट्यांबद्दल आपल्याकडे एकूणच अनभिज्ञताच जास्त आहे. आता कुठे जपानी चित्रपट, जपानी साहित्य, जपानी कलावस्तू यांची आपली नजरभेट होऊ लागली आहे. त्यामुळे बिनधास्त म्हणून गाजलेल्या पाच जपानी आधुनिक तरुण स्त्रियांच्या जीवनकथा मराठीत वाचायला मिळणे हा एक अपूर्व योगच मानावा लागेल. १९९९ मध्ये मूळ इंग्रजीत आलेल्या या पुस्तकाचे मराठीत दोन वर्षांच्या आत प्रकाशन होत आहे हीही एक लक्षवेधक बाब आहे.

या जीवनकथा सांगितल्या आहेत फिलिस बर्नबॉम या लेखिकेने. ती आहे पत्रकार. टोकियोमध्ये विविध प्रकारच्या बातम्यांचा वेध घेताना जपानी समाजातील पारंपरिक संकेतांना व नीतिकल्पनांना शह देणाऱ्या काही बंडखोर स्त्रियांच्या कार्यकर्तृत्वाची जाणीव बर्नबॉमना झाली आणि त्यांनी त्यांच्या आयुष्यक्रमाचा मागोवा घेण्यासाठी अनेक कार्यकर्त्या स्त्रियांच्या मुलाखती घेतल्या. उपलब्ध साहित्य वाचले. त्या व्यक्तींच्या असामान्यत्वाचा शोध घेतला. त्या व्यक्तींचे कर्तृत्व व व्यक्तिमत्त्व, प्रतिमा आणि दैनंदिन जीवन यांच्यातील संगती-विसंगतींनी एक पत्रकार व लेखिका म्हणून अनेक प्रश्न त्यांच्या मनात आले. या व्यक्तींविषयी अभ्यास-तपासाद्वारे बसलेली मते आणि त्यांची मनोगते यातही अनेकदा तफावत आढळल्याने त्यांना पेच पडला.

- १) एका अमेरिकन पत्रकार महिलेने जपानमधील बंडखोर स्त्रियांचा घेतलेला शोध.
- २) गेल्या शतकात महाराष्ट्रात सावित्रीबाई फुले, पंडिता रमाबाई, बाया कर्वे वगैरे बंडखोर महिलांनी सामाजिक परिवर्तनाला चालना दिली. जपानमधील अशाच काही बंडखोर लेखिका व अभिनेत्री होऊन गेल्या. त्यांची माहिती देणारे पुस्तक.
- ३) एखाद्या विवाहित स्त्रीने जर प्रियकराशी संबंध ठेवल्याचे उघडकीस आले तर जपानमध्ये त्या स्त्रीला कारावासात डांबण्याचा कायदा होता. तो प्रथम धाड्यावर कोणी बसवला?
- ४) जपानमधील स्त्री-मुक्ती चळवळीची वाटचाल.

अभ्यासातून बनलेल्या मतांना प्रमाण मानायचे ठरवले. मनोगतांना दुय्यम स्थान द्यायचे म्हणून त्यांनी ज्या पाच महिलांच्या जीवनकथांची पुनर्रचना केली त्या सर्व कालवश झालेल्याच निवडल्या. मॉडर्न गर्ल्स, शायनिंग स्टार्स, द स्काइज ऑफ टोकियो हे पुस्तक कोलंबिया युनिव्हर्सिटी प्रेसने प्रकाशित केले. त्याचा मराठी अनुवाद सुधा नरवणे यांनी केला आहे.

ह्यात नसलेल्या व्यक्तींविषयीच लिहायचे हा निर्णय झाल्याने उपलब्ध साहित्यावर लेखिकेने सर्वस्वी भर दिला. काळाच्या पडद्याआड गेलेल्या व्यक्तींच्या चरित्र ग्रंथांचे वाचन करून आपली मते बनवली. त्या प्रक्रियेमध्ये जिवंत हाडामांसाच्या व्यक्ती इतक्याच त्या लेखिकेला जवळच्या सख्या वाटू लागल्या. या पाचही स्त्रियांवर टीकाकारांनी कठोर वार केलेले होते. त्यामुळे त्यांच्याबद्दल सहानुभूती वाढली. पण तरीही सत्य-असत्यासी मत केले ग्वाही हा बाणा लेखिकेने जपायचे ठरवले. रास्त कारणासाठी केलेल्या टीकेचीही दखल घेतली. तिचा मान राखला. या सर्वच महिलांनी प्रवाहाविरुद्ध जाण्याचे धाडस केलेले होते.

इ. स. १८६८ मध्ये जपानमध्ये पाश्चात्य जीवनमूल्यांचा शिरकाव झाला. या पाचही बंडखोर स्त्रियांचा जन्म या काळातला असून, स्त्रियांच्या जीवनात या नव्या कल्पनांमुळे स्वातंत्र्याचे, आधुनिकतेचे आकर्षण वाढत राहिले. स्त्रीमुक्ती वगैरे शब्द त्या काळात वापरले जात नव्हते; त्यासाठी आंदोलनांचे रणशिंग फुंकले जात नव्हते. परंतु या महिलांनी आपले सौंदर्य, आपली कला, आपले जीवन, प्रेमप्रकरणाबाबत व जीवनशैलीबाबत दाखवलेला धाडसी वेगळेपणा, निर्भयपणा, बेदरकारपणा यामुळे त्यांच्याकडे जपानी समाजाचे विशेष लक्ष गेले. त्यांच्या बंडखोरीचे नव्या पिढ्यांना आकर्षण वाटले.

सावित्रीबाई फुले यांनी मुलींना शाळेत शिकवणे, पंडिता रमाबाईंनी धर्मांतर करणे,

मीनाक्षीने यमुनाजळी खेळ कन्हेया म्हणत नाचणे, यासारख्या गोष्टींनी पुणेकरांना कसे हादरे दिले असतील, याची कल्पना आपण करू शकतो. तशीच स्थिती त्या काळी या जपानी महिलांच्या बेधडक, बिनधास्त जीवनशैलीमुळे जपानी सनातन्यांची झाली असेल.

या पुस्तकाच्या लेखिका फिलिस बर्नबॉम या अमेरिकन पत्रकार असून जपानी भाषा व संस्कृती यांच्या अभ्यासक आहेत. कोलंबिया विद्यापीठात शिक्षण घेत असताना अशोक मोडक यांच्या प्रेमात पडल्या आणि त्यांच्याशी विवाहबद्ध झाल्या. पौरात्य समाजात व्यक्तीपेक्षा समाजाला महत्त्व असते याची जाणीव झाल्यावर भारतीय व जपानी समाजाकडे त्या वेगळ्या दृष्टीने बघू लागल्या. त्यातील बलस्थाने हेरू लागल्या. चाकोरीबाहेरचे जीवन जगणाऱ्या स्त्रियांच्या कार्यकर्तृत्वाने त्यांना विशेष झपाटून टाकले.

मात्सुई सुमाको (१८८६-१९१९) ही जपानमधली पाश्चिमात्य प्रभावाखालील पहिली अभिनेत्री. तिने केलेल्या 'सलोमी'च्या भूमिकेचा खूप गवगवा झाला. ऑस्कर वाइल्डच्या या नृत्यनाटिकेतील तिची पेशकश पारंपरिक जपानी अभिनेत्यांच्या कल्पनेला छेद देणारी अशीच होती. डॉल्स हाऊसमधील तिची नोराची भूमिकाही गाजली. पाश्चिमात्य नाटकांचे प्रयोग जपानमध्ये मोठ्या प्रमाणावर होऊ लागले. स्त्री भूमिका स्त्रियांनी करण्याला मोकळीक मिळू लागली. नवऱ्याशी न पटल्याने मात्सुई एका विवाहित दिग्दर्शकाबरोबर उघडपणे राहू लागली. १९०४ मध्ये टोकियोला येऊन बहिणीकडे राहू लागल्यावर तिने आत्महत्येचा प्रयत्नही केला होता. १९०८ मध्ये तिने माएझावा सिसुके नामक तरुण लेखकाशी लग्न केले. तो २६ वर्षांचा होता पण चाळिशीचा दिसायचा. त्याच्यामुळे नाट्यक्षेत्रात तिचा प्रवेश झाला. १९२३ मध्ये माएझावा भूकंपात मरण पावला. मात्सुई आपल्यापेक्षा पंधरा वर्षांची वयस्कर अशा शिमामुपा होगेत्सु या नो नाटकातील कलावंताला तिने भुरळ घातली. त्याच्या खासगी जीवनाच्या चिंध्या चिंध्या झाल्या असा तिच्यावर आरोप होतो. डॉल्स हाऊसने जपानमध्येही कौटुंबिक जीवनाकडे पाहण्याची दृष्टी बदलली. स्त्रीमुक्तीचे विचार तेथे रुजू लागले. "पोट भरण्यापुरते अन्न अन थोडेसे प्रेम एवढीच माझी जगाकडून अपेक्षा आहे... या अफाट जगात पोट भरण्यासाठी मला तुम्ही बाहेर पाठवले आहे, तर मग आता मला दूषणे का देता? मी कोणते पाप केलेय? कोणाचे नुकसान केलेय? जे स्वातंत्र्य आम्हांला मिळते आहे, त्याचा उपयोग आम्ही कसा करतो याबद्दल वृथा वाद घालत बसू नका." असे सांगणाऱ्या मागदाची भूमिकाही अफलातून ठरली. मात्सुईच्या या नाटकावर सरकारने बंदी घातली; तेव्हा शेवटी कुटुंबद्रोही वर्तनाबद्दल तिने माफी मागण्याचा प्रवेश घालण्यात आला. तरीही नाटक खूप चालले.

शिमामुराबरोबरचे तिचे प्रेमप्रकरण सतत टीकाविषयक होत राहिले. परंतु तिच्या अभिनयाची प्रशंसा करण्यावाचून गत्यंतर नसे. १९१४ मध्ये तिने मेकअप ब्रश हे पुस्तक लिहून स्वतःची भूमिका मांडली. त्या पुस्तकाच्या ४० हजार प्रती खपल्या. स्त्रीवादाची कैफियतच ह्यात आली आहे. मात्सुईचा शिमामुराशी पुढे बेबनाव वाढत गेला, तो गंभीर आजार पडला. त्यातच त्याचे निधन झाले. तिच्यावर त्याच्या मृत्यूचा ठपका ठेवला गेला." शिमामुराला हॉस्पिटलमध्ये ठेवले तर त्याचा ताबा त्याची बायकामुले घेतील व तो आपल्याला दुरावेळ अशा भीतीने मात्सुईने त्याला हॉस्पिटलमध्ये जाऊ दिले नाही. तिच्या स्वार्थीपणामुळे वेळीच उपचार न झाल्याने तो मेला." त्यानंतर दोन महिन्यांनी कारमेत या नाटकाचा प्रयोग तिने केला; आणि शिमामुराच्या

फोटोसोबत स्वतःचा फोटो बुद्धमूर्तीच्या गाभाऱ्यात ठेवून, नाट्यगृहाच्या एका दालनात तिने स्वतःला टांगून घेतली. प्रियकरावाचून जगण्याऐवजी तिने मरण पसंत केले. तिच्यावर खूप लिहिले गेले. जपानमध्ये नव्या स्त्रीच्या स्वत्वाच्या जाणिवेचा पहिला उच्चार मात्सुईने केला- असे श्रेय तिला दिले जाते.

'शिकोज स्काय' या काव्यसंग्रहातून शिको या तरुणीची जीवन कहाणी कोतारो या कवीने मांडली आहे. ती त्याची प्रेयसी. "ती म्हणजे माझी ज्वाला आणि माझी वास्तवताही..." असे तो म्हणे. ताकापुरो कोतारो व शिको यांच्यातील प्रेमाची ही दास्तान; आहे खरी, पण शिकोचे मनोरुग्ण बनून आत्महत्येकडे वळणे याला कोतारोच जबाबदार आहे असाही आरोप होतो. तो विवाहित होता. शिकोच्या प्रेमाने त्याच्या सुजनशीलतेला नवा बहर आला. त्याच्या शिल्पकृती नव्या आशयाने सळसळू लागल्या. त्यांची प्रेमकथा १९१२ च्या वसंत ऋतूत सुरू होते. २६ वर्षांची शिको त्यांच्या कला साधनेला प्रेरक ठरली. १९ डिसेंबर १९१४ मध्ये त्यांचे लग्न झाले. कोतारोला पोट्यापाण्यापुरतेही पैसे मिळत नसत. त्यामुळे उपासमार चाले. शिकोला असल्या दारिद्र्याची ओळख नव्हती. तिला प्लुरसी झाली. ती अशक्त झाली. तशात १९१८ साली शिकोचे वडील वारले. त्यांच्या मद्यनिर्मिती व्यवसायाचे दिवाळे वाजले. शिकोची मनोवस्था बिघडली. आत्महत्येचा ती प्रयत्न करते. त्यानंतरची सात वर्षेही अस्थिरतेची जातात. १९३५ मध्ये तिला मनोरुग्णालयात दाखल केले जाते. १९३८ मध्ये ती कालवश होते. वय असते ५५. या कलावंत दांपत्याच्या जीवन कहाणीतले अनेक दुवे अजूनही अज्ञात आहेत. त्याबद्दल उलट-सुलट लिहिले जात आहे.

यानागिबारा ब्याकुरेन या लेखिकेने मियाझाकी अलिको या टोपण नावाने फ्रूट ऑफ थॉर्नस् नावाची आत्मचरित्रात्मक कादंबरी लिहिली. (ब्याकुरेन म्हणजे शुभ्र कमळ). तिच्यात तिचे लहानपण आणि तिचे पहिले दोन विवाह यांच्या हकिकती आहेत. तिचा पहिला पती ई तो डेनेमॉन याला उद्देशून लिहिलेले तिचे पत्र 'ओसाका आशाही' या वृत्तपत्रात प्रसिद्ध होते. त्या पत्रात सर्वसामान्य स्त्रियांच्या दुःखाच्या कहाणीचेच प्रतिबिंब पडले होते; पण त्याचबरोबर तिच्या नवऱ्यालाही फैलावर घेतलेले होते. "तुझी पत्नी या नात्याने तुला माझे हे शेवटचेच पत्र. आपल्या वैवाहिक जीवनाची स्वाभाविक परिणती... पहिल्या दिवसापासूनच आपल्यात प्रेम आणि सामंजस्य यांचा अभाव होता. तेव्हापासूनच माझे आयुष्य म्हणजे अविगत अश्रुपातच. माझ्या सर्व आशा-आकांक्षांची राखरांगोळी... आपल्या घरातल्या एका दासीबरोबरचे तुझे संबंध- ते पाहून मी हादरले. विरोध केला. तर तू घटस्फोट घे वा माहेरी जा म्हणालास. माझे प्रेमशून्य जीवन अंधःकारमय झाले. आता मला प्रेम करण्यासारखे कोणी मिळाले आहे... त्या प्रेमामुळे मी पुन्हा जिवंत होत आहे. हे पाप नाही असे मला वाटते... मी आता यापुढे खोटेपणाने जगणार नाही. स्त्रियांच्या व्यक्तिप्रतिष्ठेला हीन लेखण्यासाठी तू आपली संपत्ती आजवर वापरत आला आहेस. मी आता तुला सोडून जात आहे. व्यक्तिस्वातंत्र्य, आत्मसन्मान जपण्यासाठी..'' हे पत्र नवऱ्याला पोस्टाने मिळण्याआधीच वृत्तपत्रात प्रसिद्ध झाले आणि एकच खळबळ उडाली.

जपानमध्ये त्या वेळी जो कायदा होता त्यानुसार विवाहित स्त्रीने कोणा प्रियकरांशी संबंध ठेवला तर त्या दोघांना तुरुंगात टाकले जाई.

ब्याकुरेनचा नवा प्रियकर होता मियाझाकी. त्या दोघांनाही तेथील कायद्याप्रमाणे तुरुंगात टाकले गेले असते. पण या पत्राच्या व्यापक प्रसिद्धीमुळे तो प्रसंग टळू शकेल असा ब्याकुरेनचा तर्क होता. (तिने आपल्या नवऱ्याची कामवासना भागवण्यासाठी एका खास नोकराणीची योजना केली होती, असेही प्रसिद्ध झाले होते.)

ब्याकुरेनच्या पलायनाची बातमी जपानभर पसरली. विसाव्या शतकातील शूर स्त्री असे तिला काहीजण म्हणू लागले. ती शालेय वयापासून कविता करी.

सोळाव्या वर्षी मी माझ्या केसात

एक काळे फूल खोवले

आणि माझ्या रोजनिशीची पाने

अश्रूंनी ओली झाली.

सहनशीलतेचा सासरी अंत झाल्याने ती लग्नानंतर दहा वर्षांनी माहेरी परतली. घरातच कैद झाल्यासारखी राहू लागली. भावाच्या कडक पहाऱ्याखाली.

१९२३ मध्ये मियाझाकी हसुकोबरोबर तिने दुसरे लग्न केले. त्यानंतर तिने फ्रूट ऑफ थॉर्न्स ही कादंबरी लिहिली. ती कादंबरी चर्चाविषय ठरली. खूप खपली. त्या कादंबरीची नायिका सुमिको विचारते, “हे जग इतकं अविचारी आहे? पुरुषांना स्त्रीवर एवढी अमर्याद सत्ता गाजविता यावी हे रास्त आहे का?” सुमिको स्त्री-पुरुष समानतेचा आग्रह धरते. कादंबरीतील अकिको नवऱ्याला सोडून जाते; त्यामुळे समाजात खळबळ उडते. वाचकांचा कौल अकिकोच्या विरुद्ध ५५, तिच्या बाजूने ४३ व तटस्थ २५ असा पडला. तरीही टोकियोमध्ये तिला व तिच्या नवऱ्याला लोकांनी एकत्र राहू दिले. हे लग्न ४० वर्षांहून जास्त टिकले. कोपऱ्यावर उभे राहून तिने काव्यसंग्रह विकले. नवऱ्याच्या सामाजिक कार्याला हातभार लावला.

ऊनो शियो ही या पुस्तकातील चौथी बिनधास्त तरुणी. तीही पहिल्या पतीचा त्याग करून घराबाहेर पडते. ‘नवऱ्याशी एखादाही गोड शब्द न बोलता घर सोडणे हा जपानी स्त्रियांना तिचा दुष्टपणा वाटतो. (मुक्त स्त्रीही सहृदय हवी ही जपानी लोकांची अपेक्षा.) तिचा नवा नवरा ओझाकी शियो हा लेखक असतो. ओझाकीनेही आत्मचरित्राक कादंबरी लिहिली. मॉडर्न गर्ल्सना तेथे मो-गा म्हणत; त्यांच्या जोडीदार पुरुषांना मॉडर्न बॉइज मो-बो म्हटले जाई. मो गा म्हणजे अत्याधुनिक स्त्री. केस कापणारी स्त्री ही तेथे मो गा मानली जाई. ओझाकीशीही तिचे पुढे पटेनासे झाले होते. ती त्याच्याशी फारकत घेते. यापुढे पुरुषाचे झेंगट नकोच असे ठरवते. पण तरीही टोगो या चित्रकाराशी तिचे संधान जुळते. १९२९ मध्ये टोगो व त्याची प्रथम पत्नी मित्सुको हे दोघे आत्महत्येचा प्रयत्न करतात. पण ते वाचतात. त्यानंतर टोगोच्या जीवनात ऊनो येते. टोगोही नंतर दूर जातो. तेव्हा सुनैस नावाचे फॅशन मासिक काढते. बिनधास्त स्वैर जीवन जगते. ७३ व्या वर्षी हॅपीनेस नावाची कथा ती लिहिते. तिची नायिका बर्फीळ डोंगरावर एकटी राहते.

फ्लोरिंग क्लाउडसची नायिका ताकामिन (जन्म १९२४) हिडेको ही देखील एक महान अभिनेत्री म्हणून १९५४ पासून कीर्ती मिळवते. या चित्रपटाने जपानमधील चित्रपटांची नवी लाट सुरू होते. आधुनिक तऱ्हेचे दुःखभोग सोसणारी स्त्री म्हणून ती ओळखली जाते. ताकामिनने रंगवलेल्या बहुतेक नायिका युद्धोत्तर जपानमध्ये वाढलेल्या आधुनिक विचारांच्या व वृत्तीच्या स्त्रिया होत्या. १९७९ मध्ये तिने ओ माय सन या चित्रपटाचे दिग्दर्शन करून निवृत्ती

जाहीर केली. ती म्हणते, “मी किनोशिता आणि नारुसे यांच्या दिग्दर्शनाखाली अनेक चित्रपटात भूमिका केल्या. पण कोणत्याही पुरुषाला चुंबन-आलिंगन दिले नाही; एवढेच नव्हे, तर त्याचे हातही हातात घेतले नाहीत.” १९५१ मध्ये ती पॅरिसमध्ये सहा महिने एकटीच राहिली. त्याबद्दल तिने ‘अलोन इन पॅरिस’ नावाचे पुस्तक लिहिले. पॅरिसहून आल्यावर तिच्या अभिनयात अधिक जोम आला. तिला अनेक पुरस्कार मिळाले. ताकामिन ही जपानमधील सर्वाधिक मानधन मिळवणारी अभिनेत्री ठरली. पन्नासाव वर्षे ती चित्रसृष्टीत अग्रेसर राहिली.

या पाच जपानी स्त्रियांच्या जीवनाचे वेगळेपण फिलिप बर्नबॉम यांना जाणवले; त्यामुळे त्यांनी लिहिले. आपल्याला त्यामुळे जपानमधील सामाजिक, वैवाहिक वातावरण, तेथील स्त्रियांवरील बंधने, तेथील परंपराबद्ध समाजातील नीतिकल्पना यांचा थोडाफार बोध होतो. अपरचित व्यक्तींबद्दलचे अशा प्रकारचे लेखन वाचताना आरंभी थोडे अडखळल्यासारखे वाटते. बर्नबॉम यांच्या लेखनातही बराच विस्कळितपणा आहे. प्रस्तावनेत त्यांनी व्यक्त केलेल्या भावनाही त्यांच्या मनातील गोंधळच दर्शवितात. या पाच नायिकांचे वेगळेपण अधिक नेमकेपणाने सांगण्यासाठी त्यांनी अधिक परिश्रम घ्यायला हवे होते.

किंमत : १८० रु. सवलतीत : १५३ रु. सभासदांना : १३५ रु. पोस्टेज : २० रु.

आता आपली 'खास' सवलत मिळवा आपल्याच गावात !

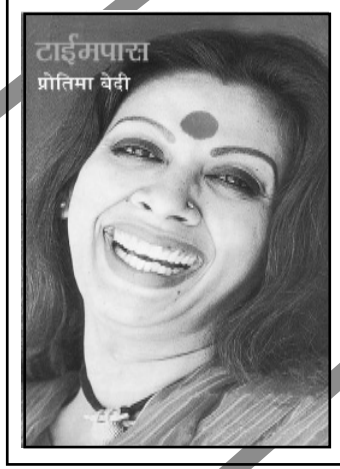
मॅम्बर कार्ड

'मॅम्बर कार्ड' मिळवा आणि आमची पुस्तके आपल्या गावातील पुस्तकविक्रेत्यांकडे मिळवा २० % सवलतीत !

आपण टी बुक क्लबचे सभासद असल्यास क्लबची पुस्तके मिळवा ५०% सवलतीत आपल्या गावातच !

आपण सभासद असल्यास 'मॅम्बर कार्ड' साठी आपला पासपोर्ट साईज फोटो पाठवा आणि लगेच मिळवा आपले मॅम्बर कार्ड!

टाईमपास

प्रोतिमा बेदी
अनु.: सुप्रिया वकील

**एका बिनधास्त मुक्त स्त्रीचे
तेवढेच स्वच्छंद आत्मकथन.**

“आपल्या समाजानं अगदी काटेकोरपणे बनविलेले सगळे निर्णय मी मोडले. मी कसलीच बंधनं मानली नाहीत. मला जे जे करावंसं वाटलं ते ते मी केलं. त्यात स्वतःला सर्वस्वानिशी झोकून दिलं. जग काय म्हणेल याची काडीचीही पर्वा केली नाही. माझं तारुण्य, माझं लैंगिक

जीवन, माझी बुद्धिमत्ता, माझी कलासक्ती- सारं सारं काही मी दिमाखानं मिरवलं. ते मिरवताना तथाकथित नीतिअनीतीच्या कल्पनांना थारा दिला नाही. केलं ते सर्व उघडपणे, आडपडदा न ठेवता केलं. मी खूप जणांवर जीव ओतून प्रेम केलं. माझ्यावर अनेकांनी खूप प्रेम केलं... मैत्री आणि क्षणिक मौजमजा मी खूप भोगली... इतर लोक उभ्या आयुष्यात याची जेवढी चव चाखतात त्यापेक्षा अधिक मी ऐन तारुण्यातच चाखली होती.”

असं एखाद्या स्त्रीनं म्हटलं तर आजही आपल्याला दचकायला होतं. रूढ धोपटमार्गाने मध्यमवर्गीय घरातलं- मुलगी, लग्न, पत्नीपद, अपत्यजन्म, बालसंगोपन, जमलं तर सरळसोट नोकरीतून कुटुंबाला आर्थिक योगदान, सासूपण- असं चाकोरीबद्ध जिणं जगण्यातच संतोष मानणाऱ्या वाचकांना एखाद्या स्त्रीनं आपल्या विवाहबाह्य संबंधांबद्दल उघडपणे बोलणं किंवा समाजमान्य नीती-अनीतीच्या कल्पना धुडकावून लावण्याबद्दल फुशारकीच्या स्वरात सांगणं- हे थोडंफार खटकणारच. म्हणून प्रोतिमा बेदी या ओडिसी नृत्यशैलीत स्वतःचं स्थान निर्माण करणाऱ्या, मॉडेल म्हणून गाजलेल्या कबीर बेदी या नटाबरोबर लग्न न करताच काही काळ राहून गरोदर राहिल्याचे कळल्यावर लग्न करणाऱ्या, पंडित जसराज आणि बॅ. रजनी पटेल यांच्यासारख्या नामवंतांना भुरळ घालणाऱ्या, गोव्याच्या सागरतीरावर विवस्त्र हिंडून छायाचित्रे काढू देणाऱ्या, बिनधास्त मुक्त स्त्रीचे आत्मकथनही वाचकांना खळबळजनक वाटणार यात शंकाच नाही.

टाईमपास या तिच्या आत्मचरित्रात स्फोटक वाटणारे तपशील विपुल आहेत; परंतु खळबळ माजवून लोकांना धक्का देण्यापेक्षा त्यामध्ये आपल्या आयुष्यातील घटनांची उजळणी करतानाच, नात्यांमधील ताणतणावांचा आत्मशोध घेण्याचीही कोशिश दिसते.

प्रोतिमा
पुस्तक
का
वाचावे?

- १) प्रोतिमा बेदी या बिनधास्त कलावंत स्त्रीचे बिनधास्त आत्मकथन.
- २) एकाच वेळी अनेक पुरुषांवर प्रेम करण्याची माझ्यात क्षमता आहे. त्यात कोणाला गैर का वाटावे?
- ३) ओडिसी नृत्य आत्मसात करताना माझ्यातील उच्छ्वलपणा आणि छचोरपणा पूर्ण संपला. माझ्यातील धार्मिक, श्रद्धा वाढत गेली असे प्रोतिमा का म्हणते?
- ४) पंडित जसराज, बॅ. रजनी पटेल हे पुरुष म्हणून कसे वागले?

स्त्री-पुरुष संबंधातील समाजमान्य संकेतांच्या मर्यादा दाखवून देताना अनेक गृहीत कल्पनांना हादरा देणारे विचारमंथनही जागोजाग आपापतःच येते आणि त्यातील अनेक युक्तिवाद वा प्रश्न सुजाण वाचकांनाही अंतर्मुख करतील असे आहेत. ब्लास्फेमी (तेहमिना दुर्गानी), सिलेक्टिव्ह मेमरी (शोभा डे), आमार मेयेबेला (तसलिमा नासरिन) या आत्मकथनात्मक पुस्तकांच्या मालिकेत शोभेल असे टाईमपास हे देखील एक प्रौढ, प्रगल्भ, आधुनिक संवेदनांनी ओतप्रेत भरलेले आत्मकथन आहे. तिच्या हयातीत ते प्रसिद्ध झाले नाही. कारण तिचे लेखन चालू होते. तिच्या मृत्यूनंतर तिची कन्या पूजा बेदी हिने त्यातील काही जागी अद्ययावत माहितीच्या पुरवण्या जोडून ते प्रसिद्ध करण्याची व्यवस्था केली, आरंभी प्रास्तविक व शेवटी समारोप यांची जोड दिली.

एका कर्मठ सनातनी घराण्यातील तरुण लक्ष्मीचंद्र गुप्ता हे रेबा या काळ्यासावळ्या बंगाली तरुणीच्या प्रेमात पडतात. घरच्या लोकांचा विरोध असल्याने घर सोडून दिल्लीला पोलाद कंपनीत नोकरी करतात. पत्नीला फ्लॉटिंग करायला प्रोत्साहन देऊन दिल्लीत आपला जन्म बसवतात. १९४७ मध्ये रेबाला पहिली मुलगी होते. त्यामुळे दुखावलेले, दुरावलेले गुप्ता आई-वडील जवळ येतात. दुसरीही मुलगी होते तेव्हा घरात शोकाचे वातावरण पसरते. ही मुलगी कोणालाच नकोशी असते. तीच प्रतिमा. (प्रोतिमा) तिच्या पाठीवर भाऊ होतो तेव्हा सारे घर आनंदाने बहरते. त्याच्या पाठीवर पुन्हा मुलगी- शॅडेफळ म्हणून तिचे कौतुक होते. लक्ष्मीचंद्र गुप्ता गोव्यात मॅगनीज खाणीचा ठेका घेतात. त्यामुळे पहिली पाच वर्षे गोव्यात जातात. वयाच्या सातव्या वर्षी चॉकलेट समजून ब्रूकलॅक्सच्या २४ गोळ्या खाल्ल्याने प्रतिमाचे अंग गार पडते. ती मेली असे समजून अंत्यसंस्कारांची तयारी होते... त्याच वेळी स्वर्गातून हद्दपार होऊन मानवी जन्माचा शाप लाभलेली उर्वशी कोणातरी देहाच्या शोधात असते, ती आपल्या देहात प्रवेश करते आणि आपला पुनर्जन्म होतो अशी एक कहाणी आरंभीच या आत्मकथनात येते.

नवव्या वर्षी खेड्यात नातलगाकडे राहताना तिचा आत्तेभाऊ तिच्यावर बलात्कार करतो. तिला किळस वाटते. पण तक्रार करता येत नाही. नंतर तिला पाचगणीच्या कॉन्व्हेंट स्कूलमध्ये घालण्यात येते. ती गादी ओली करते म्हणून तिला गादी घेऊन शाळेत फिरवण्यात येते. या अपमानास्पद अनुभवाची तिला सवय होते. “आयुष्यात अपमान सोसण्यासाठी मी निर्ढावले.” असे ती म्हणते. सेंट झेवियर्स कॉलेजातही एक बिनधास्त, बंडखोर, चवचाल मुलगी म्हणून ती ओळखली जाते. नृत्य, चित्रकला यांची आवड. तोकडे स्कर्ट, उघडे ब्लाऊज- तरुणांबरोबर पाटर्न्या, कॉलेजात धमाल चालते.

मॉडेल म्हणून काही कामे तिला मिळतात. त्यामुळे तिला वेगळे आत्मभान येते.

कबीर बेदीला बघितल्यावर याला आपण गटवायचेच असे ती ठरवते आणि त्याला वश करण्यासाठी ती नेमकी व्यूहरचना करते. विवाहावर तिचा विश्वास नसतो. विवाह न करताच ती त्याच्या फ्लॅटवर राहू लागते. गोव्यात बीचवर विवस्त्रावस्थेत फिरत असताना तिचे फोटो कोणीतरी काढतो आणि ते फोटो स्टारडस्ट वर्गरे मासिकात ‘मुंबईच्या हमरस्त्यावर भरदिवसा कपडे न घालता बिनधास्त फिरणारी तरुणी’ म्हणून छापले जातात. एकच धमाका होतो. १९६९ मध्ये तिला दिवस गेल्याचे कळते तेव्हा होणाऱ्या अपत्याला कायदेशीर औरसपण हवे म्हणून कबीर-प्रतिमा लग्न करतात. पहिली मुलगी होते ती पूजा. नंतर दोन वर्षांनी मुलगा होतो. सिद्धार्थ. परंतु या काळातही कबीर आणि प्रतिमा या दोघांचे घराबाहेरही शृंगाराचे खेळ चालूच असतात. फ्रेड नावाच्या शेजारीच राहणाऱ्या फ्रेंच तरुणाशी प्रतिमाची घसट वाढते. ‘सिद्धार्थ’ हा कुणाचा मुलगा, फ्रेडचा की कबीरचा असा संभ्रमही काही काळ राहतो. कबीरचे चित्रपट आदळतात. तो अमेरिकेत जातो. तेथे त्याचे चित्रपट चांगले गाजतात. पैसाही मिळतो. कबीर बेदी व परवीन बाबी यांची घसट वाढते. त्याचवेळी प्रतिमा बेदी केलुचरण महापात्र यांच्याकडे कटकला जाऊन ओडिसी नृत्य शिकण्याची संधी घेते. तीन महिने ती कटकला राहते. परवीन बाबी कबीरला प्रतिमाशी घटस्फोट घेण्यासाठी प्रवृत्त करते. १९७८ मध्ये कबीर व प्रतिमा विभक्त होतात. ओडिसी नृत्यात ती तीन वर्षात प्रावीण्य संपादन करते. नृत्याचे कार्यक्रम घेऊ लागते. ‘ओडिसी’च्या निमित्ताने तिला आपली जीवनशैली आमूलाग्र बदलणे या पुढच्या काळात भाग पडते.

त्यापुढील काळात प्रतिमाच्या जीवनात पंडित जसराज, रजनी पटेल, केंद्रीयमंत्री मनु यांचा प्रवेश होतो. गीतगोविंद नृत्यनाटिकेत जसराजजी प्रतिमाला मुख्य भूमिका देतात. राधेची भूमिका करताना वाटते की आपणच राधा आहोत; आपणच कृष्ण आहोत. नृत्य म्हणजे केवळ सौंदर्यानुभूतीचा आनंद नाही, तो साक्षात परमेश्वराजवळ पोचण्याचा मार्ग आहे. आपल्या अंगात नृत्यसमयी कालीचा जणू संचार होतो असे प्रतिमाला वाटे. मोठे डोळे आणि काळाभोर केशकलाप. कालीमातेच्या मंदिरात पुजारी लालभडक फुलांचा हार फेकतो, तो जसराज-प्रतिमा यांच्याभोवती पडतो. एक बाई प्रतिमाच्या पाया पडून म्हणते; “तू तिला माझी अवस्था सांग. ती तुझं ऐकेल तू तिची मुलगी आहेस. तुझ्यात तिचा वास आहे.” प्रसंगानेही आपण व कालीमाता यांच्यात काही नाते आहे असा प्रतिमाला भास होतो. घराच्या देव्हान्यात ती कालीची मूर्ती स्थापन करते.

जसराजशी चार वर्षे प्रतिमाचे एकनिष्ठ प्रेम राहते. जसराजच्या जीवनातही दुसरी स्त्री

म्हणून तिचे नाते राहते. जसराज पझेसिव्ह होते, मत्सरी होते. असे ती म्हणते. प्रोतिमाशी लग्न करणे त्यांना शक्य नव्हते.

रजनी पटेलांशी तिचा नृत्याच्या कार्यक्रमानिमित्त संबंध आला. त्यांनी आपलं ऑफिस नृत्यकेंद्राच्या कामासाठी वापरण्याची मुभा दिली होती. एकदा रजनी पटेल डोकं बिछान्यावर टेकून गुडघे जमिनीवर टेकवून रडताना दिसले; तेव्हा प्रोतिमाने त्यांच्या सांत्वनासाठी हात पाठीवर ठेवला. ते म्हणाले, “आजच मेडिकल टेस्टचा रिपोर्ट आलाय. कॅन्सर...” मृत्यूच्या चाहलीनं त्यांचा थरकाप उडाला होता. शस्त्रक्रियेसाठी दिल्लीला जाताना ते म्हणाले, “माझ्याबरोबर येतेस का?” रजनी पटेलना आपली गरज आहे, म्हणून एक वर्षभर त्यांच्याबरोबर राहण्याचे मी वचन दिलेय असे प्रोतिमा जसराजना सांगते तेव्हा ते चिडतात. “तू मरणार आहेस म्हणून तुला माझं आयुष्य उद्ध्वस्त करायचा काही अधिकार नाही.” असे जसराज रजनी पटेलना भेटून सांगतात तेव्हा जसराजनाही हृदयविकाराचा झटका आल्याने इस्पितळात नेले जाते. जसराजची भेट घेण्यासही प्रोतिमाला मज्जाव होतो. तेव्हा रजनी पटेल हॉस्पिटलला फोन करून भेटीचा बनाव जुळवून आणतात.

रजनी पटेलांबरोबर कफ कॅसलमध्ये घालवलेले दोन दिवस प्रोतिमाला सोनेरी स्वप्नांसारखे वाटतात. त्यांच्या आयुष्यातल्या परिपूर्ण स्त्रीच्या चित्रात आपण रंग भरल्याचा आनंद प्रोतिमाला लुटता आला.

त्याच सुमाराला इंदिराजींची रजनी पटेलांवर खप्पा मर्जी झाली. त्यांची तब्येत बिघडली. शस्त्रक्रियेसाठी ते हवाईला गेले. परतल्यावरही रजनी पटेलांच्या पत्नीने प्रोतिमाला त्यांना भेटू दिले नाही. चोरून या दोघांचा पत्रव्यवहार मात्र चालू राहिला. एका लग्नात दोघांची भेट होते. पण रजनी पटेल शेकहँडसाठीही हात पुढे करत नाहीत. परकेपणाने वागतात. प्रेमाचा आणखी एक गोफ तुटला असे तिला वाटते. पण त्यांचे फोन मात्र येतात. “आय लव्ह यू. मी आता जगत नाही. मला लवकर मरायचंय. मी तुला पाहूही शकत नाही. हे कसलं जीवन? तुझ्यावाचून मला जगावंसंच वाटत नाही.” रजनी पटेल यांच्या अंतिम दर्शनासाठी शरद पवार प्रोतिमाला जसलोकमध्ये नेतात. शवागारात त्यांच्या मृतदेहाच्या कपाळावर प्रोतिमा हात ठेवते, थोपटते. हॉस्पिटलबाहेर तीन तास प्रोतिमा गाडीत बसून वाट बघत राहते. त्यानंतर एके दिवशी रजनी पटेलांच्या घरी प्रोतिमा जाते. तेव्हा रतनी पटेलांचा विश्वासू सहकारी जनु त्यांना कपाटाच्या किल्ल्या देऊन सांगतो, “या कपाटातलं जे काही तुम्हांला हवंय ते घ्यायला रजनींनी सांगितलंय.” प्रोतिमा फक्त आपल्या पत्रांचं पाकिट घेते, त्यांच्या कुर्ता-पायजम्याचे दोन सेट व एक उशी घेते. “त्यांच्या संपत्तीतलं एवढंच तुम्हांला पाहिजे?” असं आश्चर्यानं जनु विचारतो. रजनी पटेलांची पत्रे प्रसिद्ध करण्याचा प्रोतिमाचा विचार असतो. इंडिया टुडेत तसे प्रसिद्ध होते आणि एकच हल्लकल्लोळ माजतो. ते पुस्तक निघत नाही.

केंद्रीयमंत्री मनु यांची गाठ खजुराहोच्या नृत्य महोत्सवात पडते. त्यांच्याही जीवनात प्रोतिमाला जिक्काळ्याचे स्थान मिळते. पण तेही दुसऱ्या स्त्रीचेच. १९८३ मध्ये मनुंना हृदयविकाराचा झटका येतो.

त्याचवेळी ‘मारिओ’ प्रोतिमाच्या आयुष्यात येतो. इंग्लिश पत्नी कॅरोलिन आणि चार

मुले असे त्याचे कुटुंब. त्याच्या लग्नाला पंधरा वर्षे झालेली. पण तोही प्रोतिमासाठी उल्लू होतो. प्रोतिमा म्हणते, “मला त्याच्याशी लग्न करायचं होतं. खिलाडू, बहिर्मुख, सरळ व योग्यायोग्यतेच्या सामाजिक कल्पनांचं जोखड मनावर न वागवणारा असा पुरुष मला हवाहवासा वाटे. मारिओ तसा होता. मी त्या वेळी पस्तिशीची होते. तारुण्याच्या ऐन बहरात होते. आम्ही दोघांनी भरभरून शारीरिक सुख घेतलं.” तो विवाहित होता. विवाह मोडायला तयार नव्हता. प्रोतिमालाही दोन मुलं होती. तेव्हा जमेल तोवर हे नाते जपायचे हा विचार. मारिओची पत्नी सुसान व मुले भारतात येतात. मारिओ स्वित्झर्लंडमध्ये नोकरीनिमित्त राहतो. प्रोतिमा ही वर्षातला काही काळ त्याच्याबरोबर तेथे काढते. १९८० ते ९० या काळात त्याची पत्नी मुलांना घेऊन इंग्लंडमध्ये राहत असते. एकदा मारिओ प्रोतिमाची मुलगी पूजा हिच्याशीच लगट करताना दिसतो तेव्हा या दोघांचे सहा वर्षांचे संबंध संपुष्टात येतात. पूजा आणि सिद्धार्थ ही मुले शिक्षणासाठी अमेरिकेला जातात.

१९८७ मध्ये कर्नाटकचे मुख्यमंत्री रामकृष्ण हेगडे यांनी कर्नाटकात बंगलोरजवळ हेस्सघट्टा येथील दहा एकर जागा तीस वर्षांच्या भाडेपट्टीने नृत्यग्रामासाठी दिली. १९८९ मध्ये दोन लाखांचा चेक घेऊन प्रोतिमा त्या ओसाड माळावर एका नव्या स्वप्नाच्या उभारणीसाठी सज्ज होते. नृत्यशिक्षणासाठी १४० मुलामुलींची निवड करण्यात येते. बांधकाम सुरू होते. सात नृत्यप्रकारांसाठी सात गुरुकुले बांधायची असतात. राजीव गांधी २ लाख रुपये देतात. पंतप्रधान व्ही. पी. सिंग नृत्यग्रामच्या उद्घाटनासाठी येतात. वृत्तपत्रे उलटसुलट बातम्या देतात. रामकृष्ण हेगडे आणि प्रोतिमा बेदी यांचे अफेअर असल्याने नृत्यग्रामचे काम मार्गी लागले असेही कोणी छापतात. या आत्मकथनाची शेवटची ६०/७० पृष्ठे नृत्यग्रामच्या वाटचालीबद्दल आहेत. त्यात दुःखाची बाब एवढीच की मुलगा सिद्धार्थ हा १९ जुलै १९९७ रोजी लॉस एंजेलिसमध्ये आत्महत्या करतो. त्याला स्किझोफ्रेनिया झाला होता. एल एस डी वगैरे मादक द्रव्यांचे सेवन तो करित असे. नैराश्याचे झटके येत. मानसोपचारही चालू होते. त्याच्या मृत्यूने प्रोतिमाला धक्का बसला. हृदयविकाराचे दोनदा झटके आले. नंतर तिसरा येतो. फेब्रुवारी १९९८ मध्ये इगतपुरीच्या धम्मगिरी विपश्यना केंद्रात ती राहून आली. “एक टेम्पो ट्रॅव्हलर घेऊन जिप्सीसारखं भारतभर भटक्यावं. साऱ्या जगावर करुणेचा वर्षाव करावा, रंजल्यागांजल्यांची सेवा करावी. रुग्णांवर उपचार करावे, सकळजनांना शहाणे करून सोडावे. धैर्याने, जागृतपणाने शांत-समतोल मनाने मृत्यूला सामोरे जावे...” असे शेवटच्या पृष्ठावर तिचे मनोगत येते. हिमालयात जाण्यापूर्वी तिने मृत्यूपत्र केले. आर्थिक व्यवहाराची पूजाला कल्पना दिली. दागदागिने तिच्या हाती दिले. नृत्यग्रामचे काम लायनी फर्नांडिसकडे सोपवले. उर्वरित आयुष्य संन्यस्ताप्रमाणे जगायचे असा तिचा बेत होता. १७ ऑगस्ट १९९८ रोजी कैलास-मानससरोवर यात्रेत दरड कोसळून प्रोतिमाचे निधन झाले.

चाकोरीबाहेरचं जीवन प्रोतिमा जाणीवपूर्वक जगली. आपल्या आयुष्याची काही सूत्रं तिनं ठरवली. त्यानुसार ती जगली. टीका सहन केली. प्रत्येक टप्प्यावर ती आत्मचिंतन करित राहिली. नृत्याचे कार्यक्रम करताकरता त्यातल्या एकसुरीपणाने ती कंटाळली. तेव्हा ती स्वतःलाच विचारू लागली, “मी स्वतः एक फ्रॉड आहे अशी माझी मलाच जाणीव होत

होती. मी नृत्याविष्काराला एक खोटंच बौद्धिक आवरण चढवून प्रेक्षक-श्रोत्यांची दिशाभूल करतय असे मला वाटत होते... प्रथम मी नृत्य कालीमातेसाठी करायचे. माझ्या नृत्यातून कालीमाता या महान देवीची झलक प्रेक्षकांना बघायला मिळायची. रजनी पटेल गेले. कालीमाता मला सोडून गेली. ती आता माझ्या नृत्यात राहिली नव्हती...” (१९७)

“एखाद्या बाईचे एकापेक्षा जास्त प्रियकर असणे ही गोष्ट इतकी भयंकर का ठरते? प्रत्येक बाई अनेक माणसांवर छुपुं प्रेम करते, पण ती पाऊल पुढं टाकत नाही. एकाच वेळी अनेक जणांवर प्रेम करण्याची क्षमता माझ्यात होती... पण त्यासाठी दुःख, अपमान, बदनामी हे सर्व माझ्या वाट्याला आलं.” (१८०) असे ती म्हणते. आपण नीतिभ्रष्ट वा अनैसर्गिक वागणार नाही असेही तिला वाटते.

“माझं नृत्य हे माझ्या लेखी महत्वाचं नाही. नृत्य हे माध्यम आहे. अंतिम स्थळ नाही. ते मला पूर्ण बांधून ठेवू शकत नाही. मला भिक्षुणी व्हायचं आहे.” (१८८)

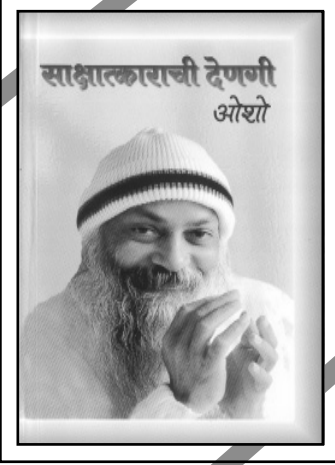
नृत्याच्या प्रशिक्षणासाठी कटकला केलुचरण महापात्र यांच्याकडे प्रोतिमा जाते. तेथील वास्तव्यामुळे तिच्यात काय फरक पडतो याबद्दल ती सांगते,

“भारतीय शास्त्रीय नृत्यात तुमच्या व्यक्तिमत्वात होत जाणारे बदल मोठे विलक्षण असतात. मी पूर्ण बदलले, माझे विचार पारंपरिक झाले असे मी म्हणत नाही. पण नृत्यामुळे निश्चितच एक वजन, एक समतोल मिळाला. माझ्यातला छेचोरपणा, उच्छ्वंखलपणा पूर्ण संपला. नृत्यसाधनेबरोबर मला शास्त्रीय व धार्मिक साहित्याचा अभ्यास करावा लागला. श्रद्धा, विश्वास म्हणजे काय याची प्रचीती आली. विष्णू, शिव, गणपती, सीता, राधा, काली इत्यादी दैवतं नृत्याच्या माध्यमातून मंचावर सादर केल्यामुळे मी अधिकाधिक सश्रद्ध होत गेले. विविध भावभावनांमधला सूक्ष्म भेद मला कळू लागला. मीरा व राधा. दोघीचेही कृष्णावर प्रेम. पण त्या प्रेमच्छटांत फरक होता. नृत्यामुळे चिंतनाला चालना मिळाली. नृत्य म्हणजे केवळ शारीरिक हालचाली नव्हते. नृत्य म्हणजे बौद्धिक झटापट आहे. आपल्या पुराणातलं व कलांमधलं तत्त्वज्ञान अत्यंत उदात्त, भव्य व सर्वसमावेशक आहे. आपल्याला नेहमी दिसतं ते या महान ज्ञानाचं विकृत, क्षुद्र रूप. देव ही थोर कल्पना; पण आपण ती व्यंगचित्रांसारखी रंगवतो. ही लाजिरवाणी बाब आहे.” (१३४) नृत्यविष्काराच्या वेळी प्रत्यक्ष ईश्वराचा साक्षात्कार होतो. मग आयुष्य तुम्हाला हवं ते देतं. आपण आयुष्याला आपल्यासाठी काही करूच देत नाही. नृत्य हे माझं परमेश्वराशी संवाद साधण्याचं माध्यम बनलं. देवानं आपली शक्ती दाखवण्याचं माध्यम मला केलं... ओडिसी हेच माझं विश्व बनलं. त्याची ऊर्जा ही माझी ऊर्जा झाली. माझे मार्ग त्या मार्गात मिसळून गेले. (१३६)

प्रोतिमा बेदी ही म्हणूनच आपल्याही भावजीवनाचा एक टप्पा ठरते. तिचा परिचय झाला की तिला विसरणे जड जाते. मग हा परिचय प्रत्यक्ष की आत्मकथनाच्या वाचनामुळे हा प्रश्नच उरत नाही?

किंमत : १८० रु. सवलतीत : १५३ रु. सभासदांना : १३५ रु. पोस्टेज : २० रु.

साक्षात्काराची देणगी : ओशो

अनुवाद : प्रज्ञा ओक

स्त्री आणि पुरुष यांच्यात प्रेम
उत्पन्न होते तो क्षण म्हणजे
खरा चमत्कार.

ओशो रजनीश हे आधुनिक काळातील एक अत्यंत बुद्धिमान व्यक्तिमत्त्व होते. संन्यस्त वृत्तीची त्यांची संकल्पना वेगळी होती; आणि जगातील नामवंत अशा सर्व तत्त्वज्ञानप्रणालींचा गाभा आत्मसात करण्यातील त्यांची गती थक्क करणारी होती. त्या त्या तत्त्वज्ञानाचे व तत्त्वचिंतकांचे

हृदयच जणू ते काढून श्रोत्यांसमोर ठेवत. त्या तत्त्वज्ञानाचे पृथगात्म विशेष नेमके पकडून अत्यंत मधुर काव्यात्म शैलीत विशद करित. अवघड व जटिल कल्पनाही मिया नसरुद्दीन वगैरेंचे समर्पक दृष्टान्त देत सुलभपणे स्पष्ट करित. कृष्ण, शिव, शांडिल्य, नारद, बुद्ध, महावीर, येशू ख्रिस्त अशा जागतिक तत्त्वज्ञांच्या बरोबरीने आदि शंकराचार्य, गोरक्षनाथ, कबीर, नानक, रैदास, दरियादास, मीरा वगैरे भारतीय अध्यात्म क्षेत्रातील महानुभावांवर त्यांनी शोकडो प्रवचने दिली. ध्यान, योग, तंत्र, मंत्र, ताओ, झेन, हसीद, सूफी वगैरे साधन परंपरातील गूढ रहस्यांवर त्यांनी प्रकाश टाकला. राजकारण, तत्त्वज्ञान, मानसशास्त्र, शिक्षणशास्त्र, समाजशास्त्र, विज्ञान, लोकसंख्या विस्फोट, पर्यावरण, परमाणू युद्ध, सेक्स वगैरे विषयांच्या अनुरोधानेही अत्यंत तरल, अभिनव विचार त्यांनी प्रकट केले. साडेसहाशेवर पुस्तके त्यांच्या नावावर आहेत. त्यांचे तीस भाषांमध्ये अनुवाद झालेले आहेत. 'माझा संदेश हा एखादा सिद्धान्त वा चिंतन या स्वरूपात नाही; तर माझा संदेश म्हणजे रूपांतराची एक किमया, एक विज्ञान आहे,' असे ते म्हणत. 'झोर्बा द बुद्ध' अशी आदर्श माणसाची कल्पना पुढे ते मांडतात. झोर्बाप्रमाणे भौतिक जीवनाचा संपूर्ण आनंद उपभोगण्याची क्षमता व इच्छा असणारा तसेच गौतम बुद्धाप्रमाणे मूक होऊन ध्यानातही उतरून या व्यापक अफाट विश्वाच्या गाभ्याचा ठाव घेणारा, त्याच्याशी एकरूपता अनुभवणारा असा माणूस त्यांना अभिप्रेत आहे. भौतिक व आध्यात्मिक या दोन्ही दृष्टींनी समृद्ध अशा व्यक्तित्वाचा आग्रह ते धरतात. ती क्षमता प्रत्येक माणसात आहे असे ते मानतात. कुठल्याही धर्म विचारापेक्षा वा कर्मकांडापेक्षा ध्यानाच्या मार्गाने ईश्वराचा साक्षात्कार होऊ शकतो असा विचार ते आग्रहाने मांडतात.

'द न्यू डॉन' या इंग्रजी पुस्तकाच्या दुसऱ्या भागाचा अनुवाद मेहता पब्लिशिंग हाऊसने

पुस्तक

का

वाचावे?

- १) ओशोनी साधकांच्या प्रश्नांना उत्तरे देताना केलेले अमोघ मार्गदर्शन.
- २) मी नवा माणूस तयार करण्याच्या प्रयत्नात आहे- ओशो
- ३) स्त्रीवाचून पुरुष अपूर्ण, पुरुषावाचून स्त्री अपूर्ण. पूर्णत्वासाठी दोघांचे मीलन ही निसर्गाची योजना.
- ४) स्त्री म्हणजे गूढ नव्हे. पुरुष म्हणजे गूढ नव्हे. या दोघांचे प्रेम ज्या क्षणी उत्पन्न होते तो क्षण म्हणजे खरा चमत्कार.
- ५) विवाह या गोष्टीपेक्षा आत्म्याचे मीलन ही कल्पना अधिक श्रेयस्कर.

'साक्षात्काराची देणगी' या नावाने प्रसिद्ध केला आहे. 'नवी पहाट' या नावाने पहिल्या भागाचा अनुवाद करणाऱ्या प्रज्ञा ओक यांनीच या दुसऱ्या भागाचाही अनुवाद केला आहे.

या पुस्तकात ११ सत्रांतील प्रश्नोत्तरांचा समावेश आहे.

हे प्रश्न निरनिराळ्या व्यक्तींनी विचारलेले. कधी वैयक्तिक, कधी आध्यात्मिक.

१. स्त्री ही नेहमी पुरुषाच्या बँक शिलकीवर लक्ष ठेवून प्रेम करते; पण पुरुष तसं करित नाही असं ओशोचं मत आहे, ते मला पटत नाही. माझी आई तर पुरुषांचा द्वेषच करते. माझ्या मनातही पुरुषांबद्दल संतापच आहे. हा पुरुषद्वेषाचा कचरा मनातून बाहेर कसा काढता येईल? एका तरुणीचा प्रश्न.

२. आपल्या आश्रमात राहताना आपल्या प्रेमाच्या आणि करुणेच्या वर्षावात न्हाऊन निघाल्याने परमानंदाचा अनुभव येतो. पण आपण या आनंदाला लायक नाही अशीही बोचणी मनाला कुरतडत राहते. त्यामुळ निराशा दाटून येते. याबाबत मात्र आपली मदत हवी आहे. ती द्याल? दुसरी एक तरुणी.

३. तुम्ही म्हणता, आपण सगळेच जण आता अंतर्बाह्य ज्ञानी झालोय. पण तसं काही मात्र जाणवत नाही. तुमचं म्हणणं आम्ही विसरलोय. ही विसरण्याची वेळ बरोबर आहे का?

४. तुमचं लेखन वाचून व तुमच्या सहवासात आपल्यात बदल होतो आहे असे जाणवते. माझ्यावरील आवरणे गळून पडत आहेत. पण हे जाणवणे म्हणजे कल्पनेचा खेळ तर नव्हे ना? मला जाणवणारी ही प्रगाढ शांतता म्हणजे भ्रम तर नव्हे ना?

५. ज्ञान आणि शहाणपणा किंवा अक्कल यात नेमका काय फरक आहे?

(ज्ञान हे बाहेरून मिळते. अक्कल किंवा शहाणपणा हा आतल्या गाभ्यातून येतो. ज्ञान दुसरीकडून घेता येतं. देता येतं. अक्कल कुणाकडून घेता येत नाही. कुणाला देता येत नाही.) ज्ञान मिळविलेला माणूस हा अक्कलवान असतोच असे नाही. शहाणा माणूस ज्ञानी नसतो. पण

पूर्णतः निष्पाप आणि निरागस असतो. ज्ञानाची धूळ त्याच्या डोळ्यांवर साचलेली नसते. तो आपल्या अस्तित्वासह पूर्णपणे सतत जागा असतो. तो पूर्ण जाणिवेनं आपली कृती करतो. ती कृती शहाणपणाची असते.

६. गेली नऊ वर्षे मी तुमची प्रवचने ऐकतो आहे. पण तरीही तुमच्या माझ्यात असणांर अंतर कमी झालंय असं वाटत नाही. मी काय करू? सगळं विसर्जित करू? तुम्हाला भेटू? पुढची पायरी कशी गाटू?

७. ज्ञानी होणं, आत्मसाक्षात्कारी होणं आणि जीवनाचा आनंद घेणं यामध्ये काही संबंध आहे का? कोणता? आत्मज्ञानी होणं म्हणजेच जीवनाचा आनंद हे खरं का?

८. माझ्या मनात मृत्यूचा विचार वरचेवर येतो. माझा मृत्यू. तुमचा मृत्यू. तुमच्या विरहाची कल्पनाही मला सहन होत नाही. माझ्या आयुष्याचं जर काही उद्दिष्ट असेल तर ते तुम्हीच आहात. मी आत्मज्ञानी होऊन तुम्हाला माझं समर्पण करणं, ही सुंदर भेट ठरेल. तक्का ध्यानधारणेची योग्य पद्धत कोणती?

९. साक्षात्काराची भाषा कोणती?

(उत्तर- साक्षात्काराला भाषाच नाही. साक्षात्कार ही मनाच्या, बुद्धीच्या पलीकडची गोष्ट आहे, आणि भाषा ही मनाच्या आवाक्यातली गोष्ट आहे. साक्षात्कार हा प्रगाढ शांतीतला एक अनुभव आहे. साक्षात्काराचा आवाका इतका मोठा असतो की त्यातला आनंद, कृतार्थता, खरेपणा, प्रेम, करुणा हे सारं वेगवेगळ्या मार्गांनी प्रकट होतंच. मनुष्य प्राण्याच्या अत्युच्च जागरूकतेतला तो एक अनुभव असतो.)

१०. माझ्या अंतर्मनात तुम्ही प्रवेश केलाय असे मला जाणवते. त्याची कल्पना येणे हा मला माझाच शोध लागल्याचा अनुभव देतो. या दोन्ही गोष्टी एकच आहेत का? मी म्हणजे एक व्यर्थ गेलेली व्यक्ती वा गोष्ट आहे असं तुम्हाला वाटतं का?

११. माझ्या मनावर जुने सनातनी, संस्कार आहेत. त्यामागे मी जाऊ की त्यांचा त्याग करू? त्यासाठी केवळ जागरूकता पुरे की आणखी काही करायला हवे?

१२. ध्यानधारणा करताना कधीकधी मला विशालतेचा अनुभव येतो. आपण आपल्यातल्या शांतिमय अवकाशात विहार करीत आहोत असे जाणवते. पण त्या विशालतेने कधीकधी मनावर दडपण आल्यासारखेही वाटते. ती विलक्षण प्रगाढ शांतताही अस्वस्थ करते. कुठल्यातरी कुंपणाशी आपण उभे आहोत असे वाटत राहते. हे कुंपण खरोखरच असेल तर ते कसले कुंपण म्हणायचे?

१३. तुमच्यासंबंधी उलटसुलट बातम्या वृत्तपत्रात येतात. तुम्हाला बाजारमूल्य आहे असं पत्रकार मानतात. तुम्ही आत्म्याला तृप्त करता. पण आम्ही पत्रकार मन व शरीर तृप्त करणाऱ्या वस्तूंना किंमत देतो. हे बरोबर म्हणायचे का?

१४. मंदिरात प्रवेश केल्यावर मानसिक शांतता लाभते. आजकालच्या उद्योगधंद्याच्या ठिकाणांना सद्यःकालीन मंदिरच मानून असं वातावरण तिथं निर्माण करात येईल का?

१५. व्यापाऱ्याचं उद्दिष्ट माल विकणं. हा माल अनेकदा लोकांना नको असलेल्या वस्तूंचाही असतो. व्यापाऱ्याच्या वैयक्तिक जीवनातही अनेक विसंगती दिसतात. हे कितपत योग्य आहे?

१६. पत्रकारितेच्या प्रशिक्षणात आत्मोन्नतीच्या, अध्यात्माच्या गोष्टींना स्थान नसते. शारीरिक व्यथा व्यधींचा मात्र उल्लेख होतो. त्याबाबत काय वाटते?

१७. उत्तम पत्रकारितेचं लक्षण कोणतं? सकारात्मक बातम्या? माध्यमांची जबाबदारी काय असावी?

१८. विवाह या गोष्टीपेक्षा आत्म्याचं मीलन ही कल्पना अधिक श्रेयस्कर मानावी का?

१९. निद्रा म्हणजे नेमके काय? विश्रांती घेत असतानाही आपण शरीराबाहेर असतो का? झोपेमध्ये आपण शरीरात असतो का?

२०. मनुष्यनिर्मितीत अनुवंशिकतेचा वाटा फार अल्प असतो असे मला वाटते. आईवडिलांच्या विशिष्ट जनुकांपासून भगवान निर्माण होईल का?

२१. भगवान बुद्ध सांगतात की करुणा व ध्यानधारणा या दोन्ही गोष्टी बरोबर चालायला हव्या. तुमच्याकडे पाहताना मनात करुणा जागी होते आणि अश्रू दाटून येतात. करुणेकडे जायचा मार्ग सांगता येईल का?

२२. तुमच्या सहवासात असताना चैतन्याशी एकरूप झाल्याचा अनुभव येतो. शरीरात अज्ञात शक्तीचे तांडव सुरू असते. विश्वाची जाणीव होते. विश्व म्हणजे आपणच असे वाटते. हा भ्रम तर नव्हे?

अशा प्रश्नांची उत्तरे देण्याच्या निमित्ताने ओशोंनी आपल्या प्रवचनांमध्ये विलक्षण मार्मिक, अभिनव, भाष्य केलेले आहे. येथे त्या भाष्याची झलक पेश करणेही शक्य नाही. कारण त्यालाही खूप जागा द्यावी लागेल. मुळात पुस्तक वाचणे हाच त्यासाठी उत्तम मार्ग.

मात्र पहिल्या प्रश्नाचे उत्तर अनेक वाचकांना हवेसे वाटणार. म्हणून ते तेवढे येथे देतो. ओशो प्रश्नकर्त्या तरुणीच्या मनातला पुरुषद्वेषाचा कचरा दूर करण्याच्या संदर्भात सांगतात : “मी नवा माणूस तयार करण्याच्या प्रयत्नात आहे. हा नवा माणूस आपल्या भूतकाळातल्या पूर्वग्रहांपासून मुक्त असू शकेल. पुरुषांकडे पाहण्याची नवी दृष्टी हवी. स्त्रीवाचून पुरुष जसा अपूर्ण आहे तशीच स्त्रीसुद्धा पुरुषावाचून अपूर्णच आहे. (आत्मज्ञान झाल्यावर मात्र या दोहोंचे अस्तित्व आपल्याला पूर्णत्व देऊ शकेल.) आपला जन्मच मुळी स्त्री-पुरुष मीलनातून होतो. त्यामुळं स्त्रीबरोबर किंवा पुरुषाबरोबर समरस होऊनच, मिळूनच, पूर्णत्व मिळवायला हवे. स्त्री म्हणजे गूढ नव्हे, पुरुष म्हणजेही गूढ नव्हे. चमत्कार नव्हे. ज्या क्षणी या दोघांत प्रेम उत्पन्न होते तो क्षण म्हणजे खरा चमत्कार. एकेकटे असणे म्हणजे वाळवंट. कोरडे ठणठणीत. दोघे असणे म्हणजे हजारो फुले फुलणारा वसंत. पुरुषावर प्रेम कसं करायचं हे शिकायलाच हवं. प्रेमाच्या स्पर्शानं स्त्री बहरायला लागते. अन्यथा मिटलेल्या कळीसारखी राहते. फक्त प्रेमातच ती आपल्या पाकळ्या उलगडते. आईच्या पुरुष द्वेषाच्या व वृत्तीच्या प्रभावातून बाहेर पड. आंधळेपणा टाकून दे. ध्यानधारणा व प्रेम या गोष्टी परस्परपूरक आहेत. प्रेमानेच स्त्री किंवा पुरुष यांना पूर्णत्व येते. पुरुषद्वेषाची व स्त्रीद्वेषाची भावना जीवनाला विकृत बनवते. अशा आशयाचे भाष्य ओशो करतात.

मानसशास्त्राचे ते गाढे अभ्यासक, जाणकार होते. जीवन एकांगी, अर्धवट असू नये, जीवनाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन निर्मळ असावा, कुठल्याही पूर्वग्रहांनी आणि नीतिमूल्यांच्या जुनाट कल्पनांनी तो दूषित झालेला नसावा असा त्यांचा आग्रह होता. ओशोंची विविध विषयांवरही ही भाष्ये वाचणे म्हणजे ढगाळलेल्या वातावरणातून स्वच्छ कोवळ्या सूर्यप्रकाशात प्रवेश करणे. मनावरची अंधे दूर करणे.

किंमत : १५० रु. सवलतीत : १२८ रु. सभासदांना : ११३ रु. पोस्टेज : २० रु.

फुले आणि काटे

‘कविवर अटलजी’

माणूस वयाने व मुख्यतः अधिकाराने मोठा झाला आणि मोठ्या स्थानावर असला की, त्याच्या वाढदिवसाची आवर्जून दखल घेण्यात येते. त्यानिमित्ताने आपल्या भावनांना वाट करून देण्याचा तसेच त्याच्याशी असलेली जवळीक दाखविण्याचाही हा प्रयत्न असतो. मोठ्या व्यक्तींच्या दृष्टीने मात्र या निमित्ताने विरंगुळ्याचे काही क्षण मिळतात, एवढेच समाधान असते. काही काळ कामापासून वादविवाद आणि चर्चा यांपासून दूर जाऊन मतभेद विसरून खेळीमेळीने मित्रत्वाचे संबंध दृढ करण्याची ही संधी असते. राजकारणी झाले, म्हणून काही त्यांच्या भावभावना नष्ट झालेल्या नसतात. नाताळच्या दिवशी पंतप्रधान अटल बिहारी वाजपेयी यांचा वाढदिवस असतो. त्या निमित्ताने राजधानीत ‘फिकी’च्या सभागृहात राष्ट्रीय कविसंमेलन आयोजित करण्यात आले होते. राजकारणाच्या धकाधकीत आणि तेही देशावर युद्धाचे ढग जमा होत आहेत, असे सांगितले

जात असताना, तीन माजी पंतप्रधान सध्याच्या पंतप्रधानांचा वाढदिवस साजरा करतात आणि तोही काव्यशास्त्रविनोदाने हा आगळा योगच म्हणायचा. फिकीच्या सभागृहातील त्या प्रसंगी असा योग आला. राजकारणाच्या आखाड्यात एकमेकांविरुद्ध उभे ठाकणाऱ्या या नेत्यांचे हे मित्रत्वाचे नाते अनेकांना यामुळेच ठाऊक झाले. त्यांचे हे रूप आश्चर्यकारक खरेच, पण त्यात नाटकीपणा नव्हता. उलट अशा मैत्रीच्या संबंधांचे लोकांना आश्चर्य का वाटते, असा प्रश्न त्यांच्या मुद्देवर होता. त्यामुळेच इंदरकुमार गुजराल यांनी सांगितले की, राजकारणात आमच्या निष्ठा वेगवेगळ्या असल्या, तरी आमच्या मैत्रीला बाधा येण्याचे कारण नाही. माझ्या वाढदिवशी वाजपेयी माझ्याकडे येतात. मीही त्यांच्याकडे जातो. वाजपेयी यांनी या प्रसंगासाठी वातावरणनिर्मिती छान केली होती. वाढदिवसाला वय वाढते की कमी होते, हे अद्याप निश्चित झालेले नाही, असे सांगून, त्यांनी वय वाढले, तरी मन तरुण असल्याचे दाखवून दिले. याच समारंभात वाजपेयी यांच्या ‘मेरी इक्क्यावन कविताएँ’ या संग्रहातील एकवीस कवितांच्या इंग्रजी भाषांतराचे पुस्तक प्रकाशित झाले. ते केंद्रीय गृहमंत्री अडवाणी यांनी केले, आणि वाजपेयी यांच्या ‘चाट’- म्हणजे मसाला घातलेल्या फळांच्या फोडींच्या- प्रेमाची आठवण सांगितली. त्यावर आता लोक मला ‘चटोरा’ म्हणतील, असे सांगून वाजपेयींनी दाद घेतली. नंतर मी चाट खात होतो, तेव्हा अडवाणी माझ्याबरोबर असत, असे सांगून दाद मिळविली. नरसिंह राव यांनी आम्ही दोघे एकमेकांच्या पुस्तकांचे प्रकाशन करत असतो असे सांगून पंतप्रधानांचा ‘कविवर अटलजी’ असा उल्लेख करून म्हटले की, ‘जे न देखे रवी ते देखे कवी’ अशी कवींची महती आहे. नंतर वयाच्या चर्चेचाच धागा पकडून ७७ म्हणजे काही फार मोठे वय आहे, असे मी मानत नाही, असे ते म्हणाले. साहित्याचे जाणकार आणि लेखक म्हणून परिचित असलेले नरसिंह राव पुढे

म्हणाले की, कवितांशी माझा तसा संबंध नाही; परंतु मी त्यांच्याकडे आदराने पाहतो. गुजराल यांनी हाच सूर धरून सांगितले की, मी मॉस्कोत राजदूत असताना परराष्ट्रमंत्री म्हणून वाजपेयी आले होते. माझी बायकोही कविता करते. ती एका रशियन कवीच्या काव्यवाचनासाठी निघाली तेव्हा तिने वाजपेयींना विचारले. तेही तिच्याबरोबर त्या कार्यक्रमासाठी गेले. विश्वनाथ प्रताप सिंग तसे कवीच. त्यांनी हायकू धाटणीच्या रचनांनी समारंभात वेगळाच रंग भरला. अटलजी अविवाहित आहेत, त्यामुळेच सिंग यांनी ‘तेरा दिल एक अंगूर का गुच्छा, सब के लिए एक एक, सब के लिए एक एक’ अशा ओळी ऐकवल्या त्यावेळी हास्यकल्लोळ उडाला. ‘अटलजी जो दलवालोंके बीच में रहते हैं, आज दिलवालोंके बीच में आ गये हैं’ या त्यांच्या टिप्पणीलाही चांगली दाद मिळाली यात नवल नव्हते. हे ‘दिलवाले’ खरे, पण त्यांना सत्तारूपी ‘दुल्हनियाँ’ घेऊन जायची आहे, हे सांगायला ते विसरले, तरी पंतप्रधान मात्र ते पूर्णपणे जाणून असतील! (महाराष्ट्र टाइम्सवरून)

सर्वासाठी पुस्तके : युनेस्कोचे ध्येय

युनेस्कोतर्फे पुस्तके आणि वाचन संस्कृती यांच्या प्रसारासाठी अनेक योजना वर्षानुवर्षे राबविल्या जात आहेत. सर्वासाठी पुस्तके (बुक्स फॉर ऑल), माहितीचा अनिर्बंध प्रवाह, सर्वांना माहिती मिळविण्याचा हक्क, सहकार्य, ज्ञान आणि विश्वशांती ही उद्दिष्टे पुढे ठेवून ह्या योजना आखण्यात आल्या आहेत. सांस्कृतिक, शैक्षणिक व वैज्ञानिक साहित्याचा सर्वत्र सुलभपणे व मुक्तपणे प्रवाह खेळता राहावा असे १९५०च्या फ्लॉरेन्स समझौत्याद्वारे जाहीर करण्यात आले. त्यामुळेच जागतिक पातळीवर ‘सर्वासाठी पुस्तके’ हे सर्वेक्षण प्रथमच करण्यात आले. ग्रेट ब्रिटनच्या प्रकाशक संघटनेचे कार्यवाह रोनाल्ड बार्कर यांनी हे सर्वेक्षण करून अहवाल सादर केला. त्यानंतर निरनिराळ्या देशातील ग्रंथांची कमी-जास्त उपलब्धता, वाचनविषयक आवडीनिवडी, वाचनसंस्कृतीचा प्रसार, ग्रंथालय याबाबत माहिती मिळविण्याची व अद्ययावत ठेवण्याची भूमिका सातत्याने युनेस्कोने जोपासली आहे.

१९७२ मध्ये आंतरराष्ट्रीय ग्रंथवर्ष साजरे करून सर्वासाठी पुस्तके हे उद्दिष्ट गाठण्यासाठी नागरिकांमध्ये पुस्तके व वाचन याबाबत जाणीव जागृती करण्याच्या दृष्टीने प्रकाशकांना प्रेरित करण्यात आले. युनेस्कोचा ग्रंथविकास विभाग निरनिराळ्या देशांमध्ये निरनिराळ्या उपक्रमांना सहाय्य करित असतो.

- * प्रकाशकांना प्रशिक्षण देणे
- * ग्रंथजनांना सहाय्य देणे
- * ग्रंथ खरेदी करणे
- * सदस्य देशांना सल्ला-मार्गदर्शन करणे
- * अशासकीय संस्थांना ग्रंथविषयक मार्गदर्शन करणे
- * जागतिक ग्रंथ-माहिती सेवा सुरू करून माहिती संचय करणे
- * फ्लॉरेन्स समझौत्यातील उद्दिष्टे गाठण्यासाठी योजना राबवणे
- * आंतरराष्ट्रीय ग्रंथ प्रमाण निर्देशांक वापरण्यास सर्वांना प्रवृत्त करणे
- * आंतरराष्ट्रीय देवाणघेवाणीस प्रोत्साहन देणे

- * बालवाङ्मयाला युनेस्कोचे पुरस्कार व लेखन स्पर्धा
- * सहिष्णुता-सहकार्य वृद्धीसाठी कुमार वाङ्मय
- * सह-प्रकाशनाच्या योजना आखणे
- * ग्रामीण भागात वाचनालये व वाचनकेंद्रे उभारणे
- * कॉपीराईट कायद्याच्या पालनासाठी सर्वांना प्रेरित करणे
- * लेखक व चित्रकार यांच्यासाठी कार्यशाळा घेणे
- * आफ्रिकेत सर्वासाठी वाचन मोहिम चालवणे
- * एशिया-पॅसिफिक को-ऑपरेटिव्ह प्रोग्रॅम फॉर रीडिंग प्रमोशन अँड बुक डेव्हलपमेंट.
- * वाचनाची अभिरुची वृद्धी मोहिम राष्ट्रीय कार्यक्रम म्हणून राबवणे
- * ज्ञान व माहिती यांचे वाहक म्हणून ग्रंथांचे महात्म्य सर्वदूर पोचवणे
- * इलेक्ट्रॉनिक पब्लिशिंग, इंटरनेट, मल्टिमिडिया वगैरे आधुनिक तंत्रज्ञानाचा माहिती-ज्ञान-ग्रंथसंस्कृतीच्या दृष्टीने अवलंब करणे.
- * माहितीचे मुक्त सार्वत्रिक आदानप्रदान.

द गॉड ऑफ स्मॉल थिंग्ज

मार्च २००२

नोंदणी चालू!

१

२

३

४

५

६

७

८

९

१०

११

१२

१३

१४

१५

१६

१७

१८

१९

२०

२१

२२

२३

२४

२५

२६

२७

२८

२९

३०

३१

मार्च पर्यंत नोंदणी चालू !

मूळ लेखिका : अरुंधती राॅय

अनुवाद : अपर्णा वेलणकर

अपरिमित प्रेम.. तीव्र तिरस्कार.. उफाळता द्वेष.. जाळून काढणारा विखारी मत्सर.. विकट हास्य.. अनावर हुंदके.. काळीज हेलावून टाकणारी खिन्नता.. गूढ रहस्याभावती खुबीने विणलेल्या कथानकातून ठिबकत राहणारा शोक.. श्वास रोखून धरायला लावणारे एक अजब चेटूक! अशी कथा जणू पुन्हा सांगितलीच जाणार नाही. हीच एकमेव !

प्रकाशन

मेहता पब्लिशिंग हाऊस

१२१६, सदाशिव पेठ, पुणे- ३०. फोन : ४४७६९२४

किंमत : ३००रु.

प्रकाशनपूर्व सवलत : २२५रु.

पोस्टेज : २५रु.

सर्व प्रमुख विक्रेत्यांकडे नोंदणी चालू!

- ◆ फेब्रुवारी २००२
- ◆ वर्ष दुसरे
- ◆ अंक तिसरा

मेहता मराठी ग्रंथजगत

- अनुक्रमणिका -

संपादकीय -	२
साहित्यवार्ता	५
पुरस्कार	२२
पुस्तक परिचय	
रेशीमरेघा : शान्ता शेळके	२६
टोकियोच्या नभांगणातील चमकत्या तारका : अनु. सुधा नरवणे	३०
टाईमपास : अनु. सुप्रिया वकील	३६
साक्षात्काराची देणगी : अनु. प्रज्ञा ओक	४२
नवी स्पर्धा	३४
स्पर्धा निकाल	३७

✳ मांडणी-अक्षरजुळणी : ✳ संपादक-मुद्रक-प्रकाशक : सुनील मेहता, मेहता पब्लिशिंग हाऊस १२१६ सदाशिव पेठ, धनश्री अपार्टमेंट्स, पुणे-३०. फॅक्स : ०२०-४४७५४६२

Email - mehpubl@vsnl.com

या अंकातील लेखांतील मते ही त्या त्या लेखकांची असून त्यांच्याशी संपादक सहमत असतीलच असे नाही.